

Američki komunistički saveznik?

Vanjskopolitički odnosi Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslavije (1955.-1963.)*

Prilog problematizira vanjskopolitičke odnose Sjedinjenih Država i Titove Jugoslavije od 1955. do kraja 1963. godine. Osim na literaturi, istraživanje je utemeljeno na objavljenog građi State Departmenta.

Zadaća ovoga rada je pokazati dinamiku vanjskopolitičkih odnosa između Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslavije od svibnja 1955. do kasnog listopada 1963. godine. Na temelju objavljenih izvora pokušao sam objasniti zašto su Sjedinjene Države pomagale Jugoslaviju i nakon potpisivanja Beogradske deklaracije, te koji su bili motivi Eisenhowera i Kennedyja u daljnjem “držanju Tita na površini”. U ovom razdoblju odnosi između dvaju država obilježeni su usponima i padovima, koji velikim dijelom odražavaju promjene u unutrašnjoj politici, mijene u odnosima između komunističkih zemalja, napose Beograda i Moskve, ali i u zemljama Trećeg svijeta.

Rad je pisan iz američke perspektive. State Department je tiskao izbor dokumenata o vanjskopolitičkim odnosima između Beograda i Washingtona i oni su osnova, ali i temeljno ograničenje ovoga rada. Izvori koji se čuvaju u Beogradu, nisu mi, naime, bili dostupni.

Građa tiskana u tri sveska *Foreign Relations of the United States* donosi 209 dokumenata, koji su nejednako podijeljeni po godinama, svescima, ali i kriteriju uvrštenja. Urednici za razdoblje od 1955. do 1957. fokusirali su američku pomoć Jugoslaviji. U svesku s dokumentima iz 1958. do 1960.g. uglavnom se prate jugoslavenski stavovi o različitim svjetskim krizama, a od 1961. do 1963. najbrojnija su izvješća američkog veleposlanika u Beogradu o bilateralnim odnosima dvaju zemalja. Zato brojni važni događaji, koji su se zasigurno ticali i Sjedinjenih Država i Jugoslavije, u ovom razdoblju, kao, primjerice zbivanja u Mađarskoj 1956. ili Brijunski sastanak Tita, Nehrua i Nasera, nisu ni spomenuti. Te sam praznine popunjavao samo sporadično. Informacijama su najbogatije analize eksperata Intelligence Advisory Committeea, koji je svoj rad usuglašavao sa CIA-om (Office of National Estimates).

* Članak je skraćeni magistarski rad koji sam obranio u ljeto 1997.g. na Katholieke Universiteit Leuven, Belgija, gdje sam pohađao poslijediplomski program Američkih studija. Zasluge za izradu ovoga rada imaju moj mentor dr. Bart Kerremans (KU Leuven), dr. John Dick (American College, Leuven), dr. Vik Doyan (KU Leuven, American Studies) i osoblja sveučilišnih knjižnica u Leuvenu, Centra za američke studije Kraljevske knjižnice u Bruxellesu i Dokumentacijskih centara američkih veleposlanstava u Bruxellesu i Parizu.

Razmjerno veliki su dijelovi građe još uvijek tajni. Za godinu 1955. objavljen je ukupno 31 dokument, ali je punih 6 stranica i 124 retka nedešifrirano. Tablica pokazuje kako to izgleda po godinama. Pregledno je prikazano i koliko su (javnih) pisama izmijenili najviši dužnosnici dvaju zemalja, te broj susreta na vrhu.

Godina:	Stranica:	Broj dokumenata:	Nije dešifrirano:	Izmijenjena pisma:	Sastanci na vrhu:
1955.	96	31	6 stranica 124 redova	4 pisma (Ti- to-Eisenhower)	K.Popovic - J.F.Dulles R. Murphy - J.B. Tito J.F. Dulles - J.B. Tito
1956.	53	26	11.5 stranica 12.5 redova	4 pisma (Ti- to-Eisenhower)	
1957.	49	27	3. 5 redova		A. Humo - J.F. Dulles
1958.	62	23	17 redova	1 pismo (Dulles- Tito)	K.Popovic - J.F.Dulles
1959.	36	14	2. 5 stranica		K.Popovic - C. Herter
1960.	75	25	14 redova		D. Dillon - J.B. Tito J.B. Tito - Eisenhower N. Mincev - D. Dillon
1961.	65	16			D. Rusk - K. Popovic
1962.	64	28			Kennedy - K.Popovic D. Rusk - V. Popovic
1963.	44	19		2 pisma (Tito - Ken- nedey)	D. Rusk - K. Popovic J.B.Tito - J.F.Kennedy

Uzimajući u obzir sva ograničenja koje je postavljala izvorna građa, česta nepouzdanost literature, njezina zastarjelost ili tek usputno bavljenje vanjskopolitičkim pitanjima, kao i nepostojanje svih relevantnih radova u belgijskim knjižnicama, ovaj rad osvjetljava *dio* složenih vanjskopolitičkih odnosa SAD i Jugoslavije.

Stvaraoci vanjske politike 1955.-1963. – Jugoslavija

Moša Pijade i Edvard Kardelj bili su glavni autori “Temelnog zakona”, 115 članaka koji su dopunili i izmijenili prvi Ustav SFRJ. Njegovo usvajanje 13. siječnja 1953. jasno je pokazalo odstupanje od dotadašnjeg sovjetskog modela. Deset godina kasnije, Kardelj je pripremio tekst još liberalnijeg Ustava, kojim je FNRJ postala SFRJ, a u teoriji su ovlasti federalne vlade i SKJ smanjene.¹ Kasnije započeta gospodarska reforma (1965.), koja se temeljila na novom Ustavu, bila je “najambiciozniji pokušaj tržišno orijentiranih promjena poduzetih u cijelom komunističkom svijetu prije 1989.”² Njoj su prethodile dvije zakonske dopune donešene 1958. i 1961., koje naglašavaju suprotnosti među reformski raspoloženih i političara sklonih centralizaciji.

¹ Lampe, 256-257; Bilandžić, 217.

² Lampe, 261, 281.

Vremensko razdoblje omeđeno s ova dva zakonska teksta moglo bi se, imajući na umu stalne napetosti i fluidne odnose u Jugoslaviji, smatrati uspješnim i stabilnim. Industrijski je rast bio najviši u jugoslavenskoj povijesti i jedan od najviših u svijetu (čak 17.6% u 1958/59).³ Otvoreno je dva milijuna novih radnih mjesta, a politika “tri D” (deetatizacije, demokratizacije i debirokratizacije) unatoč brojnim preprekama, davala je prve rezultate. Životni je standard rastao, obrazovni se sustav postupno deideologizirao, intelektualne su slobode postajale veće, slabio je pritisak na vjerske zajednice.

Na VII. kongresu Saveza komunista Jugoslavije u Ljubljani 1958. jasno je rečeno da isključivi nadzor nad gospodarstvom i svim dijelovima društvenog života od strane državne administracije vodi centralizaciji moći i pretvara je u silu iznad i izvan društva. Takvu je praksu valjalo zaustaviti, osigurati gospodarsku neovisnost i sačuvati snažnu oružanu silu. Početkom 1960-ih JNA je bila treća vojna sila u Europi, ali je u političkom smislu tada još uvijek bila slabija od tajne policije. Neprestani ustupci središtima političke moći, koji su bili neskloni proklamiranoj i zamišljenoj “perestrojki”, jasno su pokazali koliko je veliki raskorak između proklamirane “glasnosti” i djelatne reforme društvenog sustava.

Središnja politička ličnost jugoslavenske države od 1945. do 1980. bio je Josip Broz Tito. Od 1953., kada je stvorena institucija predsjednika Republike, Broz je obnašao i dužnosti predsjednika Saveznog izvršnog vijeća (do 1963.), glavnog tajnika Saveza komunista Jugoslavije i vrhovnog zapovjednika JNA.⁴ Njegov je neupitni autoritet imao razmjerno jasnu potporu velikog dijela stanovništva, a kult ličnosti, koncentracija moći i ranije pokazane sposobnosti, dali su mu položaj osobe iznad svakodnevnih političkih borbi.

John Foster Dulles, državni tajnik SAD-a i veleposlanik SAD-a u Beogradu od 1961. do 1963. George F. Kennan, koji su se vanjskom politikom bavili dovoljno dugo a da bi ih puko ozračje nekoga susreta moglo impresionirati, bili su zadivljeni osobnošću maršala Tita.⁵ Dulles je svoj susret 1955. opisao kao “očaravajući”, dodajući da je dan na Brijunima bio “jedan od najzanimljivijih” koje je ikada doživio.⁶ Nakon prvog službenog razgovora u svojstvu veleposlanika George F. Kennan napisao je da su Titovi savjetnici prema njemu “gajili osjećaje duboke privrženosti i divljenja”, smatrajući da bi svatko trebao u njemu “vidjeti osobine koje oni vide, dijeliti dio njihovog poštovanja”.⁷ Kennan je zaključio da Tito “ima temperament rođenog vojskoda, sa svim pripadajućim vrlinama i manama”. On posjeduje “izvanredan pragmatični politički um, ne previše filozofski, ali izuzetno razborit i realističan”.⁸ Kennan je jugoslavenskog predsjednika doživio kao “vrlo ljudsku figuru”, koja nije prepredena, previše sumnjičava, pa niti previše surova, iako je bio svjestan da je u obračunu s neprijateljem bio sposoban i na “bezosjećajnu okrutnost”.⁹ Tome nasuprot, bivši državni tajnik SAD-a u Trumanovoj administraciji, Dean Acheson, nazivao je Tita diktatorom, koji uopće ne nastoji da ga se drži za demokrata.¹⁰ Titova se osobnost često navodi kao važan čimbenik u stvaranju jugoslavenske vanjske i unutrašnje politike. Čim je došlo do otvorenog sukoba sa Staljinom 1948., tadašnji savjetnik u ame-

³ Singleton, 143; Bilandžić 253.

⁴ Milivojević, 16.

⁵ Brands, 203.

⁶ FRUS/1955-1957/698, 703.

⁷ FRUS/1961-1963/195.

⁸ Isto.

⁹ Kennan, 277.

¹⁰ Brands, 159, 172.

ričkom veleposlanstvu u Beogradu Robert Reams, veliki je dio sukoba pripisao “Titovoj osobnoj ambiciji”. Walter Bedell Smith, američki veleposlanik u Moskvi krajem 1940-ih, naglašavao je Brozovu “aroganciju, surovost i neovisni stav”.¹¹

Uz maršala Jugoslavije, vodeći su političari krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina bili Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković. Moša Pijade je preminuo 1957., a Milovan je Đilas iz partijskog i državnog vrha uklonjen 1954. godine. Kardelj i Ranković, koji su od Tita bili mlađi gotovo 20 godina, međusobno nisu razgovarali. Glavni teoretičar radničkog samoupravljanja, Kardelj, čak je optuživao šefa tajne policije (UDB-e) Rankovića, da nije učinio dovoljno da bi spriječio atentat na njega 1959.¹²

Od 1955. pa do 1963. savezni je tajnik za vanjske poslove bio visoko cijenjeni i obrazovani Koča Popović. Popović je prve godine života proveo u Švicarskoj, a filozofiju diplomirao na pariškoj Sorbonne. Kao dragovoljac sudjelovao je u Španjolskom građanskom ratu i tamo dobiva čin poručnika. Iz rata je izašao s generalskim činom, a ubrzo potom postao je načelnik stožera. Resor vanjskih poslova preuzeo je od Kardelja 1953., kada je dotadašnje Vijeće ministara zamijenilo Savezno izvršno vijeće.

Najvažnije vanjskopolitičke odluke i dalje je donosio uski krug najviših partijskih rukovodilaca.¹³ Iako nije bio tek obična figura, Popović zacjelo nije bio glavni kreator vanjske politike socijalističke Jugoslavije.

U poslijeratnoj je jugoslavenskoj diplomaciji zadržan vrlo maleni broj predratnih kadrova. O njima je jedan bivši britanski veleposlanik imao izuzetno negativan stav.¹⁴ Sava Kosanović, koji je od 1945. do 1950. veleposlanik u Washingtonu bio je izuzetak. Novi diplomati delegirani u međunarodne organizacije bili su sposobni, diskretni, dobro obaviješteni i organizirani, sposobni pronaći kompromisno rješenje.¹⁵ Od 1955. do 1963. Beograd su u Washingtonu predstavljala tri vrlo poznata diplomata. Do lipnja 1958. Leo Matas, potom Marko Nikezić (koji je Eisenhoweru vjerodajnice predao 27. listopada 1958.) i Veljko Mićunović, čiji je mandat započeo 1962.

Stvaraoci vanjske politike 1955.-1963. – Sjedinjene Američke Države

Dwight D. Eisenhower bio je prvi republikanac koji je ušao u Bijelu kuću poslije dvadesetogodišnje dominacije Demokrata. Njegova dva mandata za sve one koji su bili “bijelci, muškoga spola i srednjega staleža ili više” označavala su najbolje desetljeće u američkoj povijesti. General je uspio brzo završiti rat u Koreji, a doskora je odstranjen i senator Joseph McCarthy.

Tijekom izborne kampanje vanjskopolitički su problemi imali jednu od važnijih uloga. Republikanci su obećavali otklon od pukog *zaprečavanja* (containment) svjetskog komunizma i zalagali su se za oslobođenje zemalja Istočne Europe i borbu protiv komunizma načinom i sredstvima koje SAD sami izaberu. Retorika doktrine “oslobođenja” godila je milijunima Amerikanaca slavenskog podrijetla, bila je politički oportuna i moralna, ali ne i provediva. “Operacija solarij” definirala je vojnu strategiju Eisenhowerove Administra-

¹¹ Isto, 145, 148.

¹² Lampe, 284.

¹³ Bekić, 459-460.

¹⁴ Rubinstein, 156.

¹⁵ Isto.

cije. Zaprečavanje ostaje u osnovi neprimijenjeno. Skupi i nedjelotvorni konvencionalni sukobi biti će svedeni na minimum, a u uporabu će se uvesti “taktičko” nuklearno oružje. Takav “novi izgled” američkih oružanih snaga učinjen je službenim 30. X. 1953. na sastanku Savjeta za nacionalnu sigurnost (NSC 162/2).¹⁶ Iako je malo vjerojatno da je Eisenhower bio doista spreman uporabiti nuklearno oružje, druga strana nije mogla biti sigurna u njegove stvarne namjere.

Jedino je u jugoslavenskom slučaju i tijekom Berlinske krize 1959. Washington odlučno zaprijetio da SAD neće napasti prvi, ali ako se to dogodi, ništa nije isključeno.¹⁷ Amerika je za vrijeme “revolucije” u Mađarskoj 1956. jasno pokazala da Srednju Europu ne smatra svojim područjem. Na kritike zbog pasivnosti tijekom zbivanja u Mađarskoj državni je tajnik Dulles odgovorio: “*Pa to bi bilo ludo. Jedini način da se tada spasu Mađari bilo bi totalni nuklearni rat. Da li itko normalan želi da zbog Mađarske započmemo nuklearni rat?*”.¹⁸ Bio je to još jedan dokaz da nova administracija nije značajnije odstupila od diplomatske strategije Trumana i Achensona.

Za vrijeme mandata predsjednik Eisenhower smatran je malo zainteresiranim za politiku. “Nacionalni fenomen poput baseballa”, simpatični starčić činio se zainteresiranim za golf no za rješavanje svjetskih problema. Danas je jasno da je Eisenhower svjesno poticao takve stavove. Eisenhower jest prenio veliki dio dužnosti na svoje suradnike, ali se državni tajnik Dulles svakodnevno telefonski savjetovao s predsjednikom, nudivši mu ponekad i vlastite govore na superviziju, “tako da bih mogao biti siguran da sam u suglasnosti s vašim razmišljanjima”.¹⁹

Johna Fostera Dullesa smatrali su jastrebov, uvijek spremnim upotrijebiti nuklearno oružje i približavati se ivici ratnog sukoba. Dulles je bio u izvrsnim i iskrenim odnosima sa Senatom, kao i s Predsjednikom, koga je mogao vidjeti i bez najave. Kao praktični kalvinist svijet je opisivao u crno-bijelim bojama. Snage dobra utjelovljene su u kapitalizmu, kršćanstvu i slobodi, dok su Snage zla bile komunističke i ateističke zemlje zla i ropstva. Utilitarnost je držao umjetnošću diplomacije. Zato se teško mogu prihvatiti sudovi onih koji tvrde da su Dullesu svi bili ili saveznici ili protivnici.²⁰ Jugoslavija je jedan od jasnih primjera da to nije bilo tako.

Za vrijeme Johna Fostera Dullesa State Department, odnosno državni tajnik i malena grupa najbližih mu savjetnika, doista su bili kreatori vanjske politike SAD-a. Dullesa su nazivali potpredsjednikom za vanjsku politiku i on nije dozvoljavao Ministarstvu obrane, NSC-u i CIA-i, na čijem je čelu bio njegov brat Allan, uplitanje u vanjskopolitičko područje.

Odstupom smrtno bolesnog Dullesa 1959. i imenovanjem sposobnog i popularnog, ali nedovoljno odlučnog Christiana A. Hertera za novog državnog tajnika, počeo je kraj sve-moći State Departmenta i naglo jačanje Savjeta za nacionalnu sigurnost kao glavnog središta političke moći. Jačanje se NSC-a nastavilo poslije izbora 1960., koje su Republikanci izgubili.

Gallopova su ispitivanja javnog mnijenja između 1959. i 1961. pokazivala da su da većinu Amerikanaca brinu odnosi sa Sovjetima i izgledi očuvanje mira.²¹ Oba predsjed-

¹⁶ Major Problems, 438-440.

¹⁷ America Since 1945., 164.

¹⁸ Williams, 389.

¹⁹ Crabb/Mulcahy, 174.

²⁰ Isto, 177.

²¹ Conflict and Consensus, 382-383.

nička kandidata, žestoka antikomunista, demokrat Kennedy i dotadašnji potpredsjednik Richard Nixon nastojali su udovoljiti biračkom tijelu ističući vanjsku politiku u svojim programima. Kennedy je razliku između političke strategije Demokrata i Republikanaca vidio u drugačijem gospodarskom modelu, povećavanju međunarodnog prestiža i svjetskom vodstvu SAD-a.

Nakon što je postao predsjednik, Kennedy se uglavnom bavio vanjskom politikom. Tomu je uzrok i maleni broj prihvaćenih zakonskih prijedloga o unutrašnjoj politici usvojen.²² Kongres je početkom 1960' držan drugorazrednom polugom moći, a Kennedy je, kao uostalom i Eisenhower prije njega, većinu vanjskopolitičkih odluka donosio zapovjedima koje nisu tražile potvrdu Kongresa.²³ U dinamičnom hladnoratovskom svijetu odluke su se trebale donositi brzo, pa je tako izvršna vlast imala prednost ispred zakonodavne.

Dok je Eisenhower politiku vodio odlučujući tek o pitanjima od strateške važnosti, Kennedy je u određenom smislu podržavao preklapanje autoriteta različitih ogranaka vlasti zadržavajući poslijednju riječ za sebe. Za razliku od Eisenhowera mnogi su članovi njegova tima bili intelektualci, "učenjaci-gladijatori".²⁴ Sada NSC, na čijem je čelu McGeorge Bundy, postaje gotovo usporedni State Department, a Robert McNamara Ministarstvo obrane dovodi do vrhunca utjecaja. Veliki je State Department bio isuviše trom za Kennedyjev način upravljanja i predsjednik mu nije posve vjerovao. Oprezni Dean Rusk, novi držani tajnik, najbliže suradnike nije izabrao sam i vidio se tek kao predsjednički savjetnik. Kennedy je, slično Eisenhoweru, namjeravao stvoriti "tajni ured od tridesetak ljudi koji bi vodili vanjsku politiku, dok bi se State Department zadržao kao fasada..."²⁵ Pozitivan je pomak bio prestanak diskriminiranja katolika i Židova, iako još ne i žena i Afro-Amerikanaca u State Departmentu.

Iako je Europa i dalje ostala primarno polje djelovanja, sve veća se pažnja posvećivala Trećem svijetu. Najviše je vremena apsorbirala Kuba i Fidel Castro. Pobjeda nad Sovjetima tijekom Kubanske krize dala je novo samopouzdanje Administraciji, koja se iza 1962. zalaže za popuštanje u međunarodnim odnosima.²⁶

Veleposlanici Sjedinjenih Država u Jugoslaviji od 1955. do 1963. bili su James W. Riddleberger, do svoga imenovanja za veleposlanika u Ateni u prosincu 1957. Potom Karl Rankin, koji je imenovan 13. prosinca 1957., a služio je do 22. travnja 1960. i George Frost Kennan, koji je vjerodajnice predao 16. svibnja 1961., pa do ostavke u lipnju 1963.

Prije promjene: od siječnja do svibnja 1955.

Dokument 5406/1 Savjeta za nacionalnu sigurnost Sjedinjenih Država, izdan početkom 1954., isticao je kako politička strategija prema Jugoslaviji treba uključivati "strpljivost, pomoć i diplomaciju, kojom se Jugoslavija može još snažnije vezati za Zapad". U isto je vrijeme iduće godine veleposlanik SAD-a u Beogradu James W. Riddleberger napisao u svome izvješću State Departmentu da je "jasno kako visoki jugoslavenski dužnosnici i dalje žele kruh mazan s obje strane".²⁷

²² Kuklick, 107.

²³ Hames/Rae, 99, 293.

²⁴ Kuklick, 121.

²⁵ Schlesinger, 433.

²⁶ Kuklick, 124-125.

²⁷ FRUS/1955/Vol. XXVI/dok.239/629. Riddleberger je s Kočom Popovićem, Edvardom Kardeljem, dr. Jože Vilfanom i dr. Alešem Beblerom razgovarao u veljači 1955.

Odgovarajući na američke kritike, jugoslavenski je tajnik za vanjske poslove Koča Popović veleposlaniku Riddlebergeru odgovorio da stalni neprijateljski stavovi prema NATO-u u tisku, ne odražavaju službeno gledište Vlade Jugoslavije. Isto tako, jugoslavenska je vlada na žalost izabrala krivi trenutak za obnavljanje odnosa s Pekingom, u vrijeme krize u Tajvanskom prolazu.²⁸ Edvard Kardelj, prvi potpredsjednik, naglasio je kako će njegova zemlja ostati na putu socijalizma, zato jer bi “*bilo koja druga politika Jugoslaviju izložila konfuziji i unutrašnjim potresima*”.²⁹ Najviši su jugoslavenski dužnosnici često naglašavali kako je njihova zemlja komunistička, ali ne i satelit SSSR-a, protiv NATO-a, ali i protiv blokova uopće. Socijalizam i naglašavanje političke neovisnosti bili su opravdanje režimu za nepopularnu unutrašnju politiku, pisao je Riddleberger. Da nije tako, Tito i Savez komunista ne bi bili potrebni.³⁰ Izjave više visokih jugoslavenskih dužnosnika američkom veleposlaniku bile su dvosmislene i dvojbene. “*Ovo je sivo područje i manjkanje crno-bijele boje je rijetkost po kojoj bi netko lako mogao donijeti sud*”, pisao je Riddleberger.³¹ Zemlja u kojoj je bio akreditiran bila je socijalistička i Tito se nije pretvarao da je demokrat.³² S druge strane, Maršal je još donedavno u SAD-u nazivan “američkim komunističkim saveznikom”.³³

U opsežnome pismu koje je u veljači 1955. poslao direktoru Ureda za istočnoeuropske poslove State Departmenta, veleposlanik Riddleberger je naveo razloge za i protiv ovakve politike Washingtona prema Beogradu. Zapad svakako može biti zadovoljan vojnim savezom Jugoslavije s Grčkom i Turskom. Barem u privatnim su izjavama Jugoslaveni jasno razlikovali namjere dva bloka, JNA je snažna oružana sila, a pozitivno je bilo i mirno rješenje Tršćanske krize. Jugoslaveni su odlučni očuvati vlastitu neovisnosti, utjecati na sovjetske satelite, pomoći liberalniju struju u novom sovjetskom rukovodstvu. Iako je Beograd glasno promicao aktivnu koegzistenciju i rijetko se nalazio na istoj strani sa SAD-om i UN-om, nije zlorabio govornicu svjetske organizacije u propagandne svrhe. Liberalizacija i gospodarski uspon bili su najbolji način da se ublaži sumnjičavost Zapada, koji je među narodom daleko popularniji no Istok. Do određenog, ali značajnog stupnja, Beograd bio voljan surađivati sa Zapadom da bi se povoljno riješilo pitanje Austrije.

Riddleberger je negativnima ocijenio odbijanje suradnje s NATO-om i partnerima u Balkanskom paktu, nerealistične ambicije u Jugoistočnoj Europi i prihvaćanje Tršćanskog sporazuma tek poslije pritisaka, kao i jednako intoniranu kritiku oba bloka. “*Jugoslavija je manje od saveznika*”, napisao je Riddleberger, jer ju dominirajuća socijalistička ideologija uvijek povlači prema Istoku. Također je nejasno što se krije iza politike nesvrstavanja. Visoki stupanj suglasnosti u mišljenjima s Indijom, kao i trend prema “normalizaciji” odnosa sa SSSR-om, do kojega je došlo poslije Staljinove smrti³⁴, dodatno su zabrinjavali Washin-

²⁸ Diplomatski odnosi Jugoslavije i Kine obnovljeni su 19. veljače 1955. Prvi je kineski veleposlanik u Beogradu bio akreditiran malo prije Hruščovljeve posjete Beogradu.

World Affairs 1955.

²⁹ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.239/626.

³⁰ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.239/623-630.

³¹ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.241/639.

³² Brands, 172.

³³ Isto, 196. Tako su ga, primjerice, nazvali u “US News and World Reportu”.

³⁴ Vasilij Aleksejevič Valkov imenovan je sovjetskim veleposlanikom u Jugoslaviji 17. lipnja 1953. Tito je u priopćenju od 14. lipnja zapadne zemlje “savjetovao” da ne budu zabrinute ovakvim razvojem jer: “Griješite, ako misle da će ova normalizacija donijeti promjene u našoj politici prema Zapadu.” Clissold, 248.

gton. Svejedno, bilo je posve sigurno da je Broz nastojao izbjeći svaki oružani sukob, a poglavito svjetski.³⁵

Tito je bio upoznat sa zapadnoeuropskim planovima za gospodarsko povezivanje. Tijekom jedoga od svojih razgovora s J. F. Dullesom britanski je ministar vanjskih poslova Anthony Eden rekao kako su Jugoslaveni zainteresirani za priključenje procesima integracije, ali da sam nije siguran da li bi to trebala biti dobra ili loša vijest.³⁶ Jugoslavija je bila na suprotnoj ideološkoj strani, manje razvijena i protiv načela tržišnog gospodarstva. Jugoslaveni su opet bili uplašeni idejom da će ih se koristiti tek kao tržište zapadnih gospodarstava, bez mogućnosti da nešto sami ponude. Takav bi razvoj oslabio položaj Saveza komunista i Tita. Za Washington, koji se još nadao da bi "titoizam" mogao biti privlačan ostalim komunističkim režimima, jedino bi posve neovisna Jugoslavija mogla služiti takvoj svrsi.

Većina je američkih senatora i novinara smatrala da je pomoć koju je Jugoslavija dobiva nesrazmjerno velika koristima koje od njezine politike ima SAD³⁷ i da je stoga treba stalno iznova procjenjivati. Manje od dva tjedna prije no što je Hruščov posjetio Beograd, Allen Dulles, direktor CIA-e, naglasio je da su pred Brozom tri mogućnosti. Približiti se Zapadu, vratiti se Istoku ili nastaviti neutralističku politiku, koja se Allenu Dullesu činila najizvjesnijom.³⁸ Preveliku je bliskost sa Zapadom Tito doživljavao kao opasnost vlastitom režimu i slabljenje komunistizma.

U isto se vrijeme iza zidina Kremlja zaoštravala borba najviših državnih i partijskih dužnosnika. Georgi M. Maljenkov, predsjednik sovjetskog Savjeta ministara bio je u veljači 1955. zamijenjen Nikolajem Bulganjinom. Maljenkovo smjenjivanje Jugoslavenima je pokazivalo da najavljene promjene neće biti samo kozmetičke.³⁹ Prestiž koji bi stekao onaj koji bi Jugoslaviju uspio vratiti u Lager, pomogao bi u frakcijskim sukobima. Beogradu bi puna normalizacija odnosa sa Sovjetima donijela određene političke i više gospodarskih prednosti.

Sovjetska je visoka delegacija sletjela u zračnu luku u Surčinu 26. svibnja 1955. Pregovori koje su Tito i Hruščov vodili u Beogradu i na Brijunima bili su teški. Sovjeti, prema Hruščovljevim memoarima, nisu bili spremni raskinuti s nasljedem Staljinizma. Potpisani komunističke označio je novo razdoblje u odnosima dvaju vlada, a imao je i značajne posljedice na kakvoću vanjskopolitičkih odnosa Sjedinjenih Država i Jugoslavije.

³⁵ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.239/640,656.

³⁶ Bekić, 655.

³⁷ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.241/642-643. U izvješću se Vijeća za koordinaciju operacija, Washington, 13. kolovoza 1955, tvrdi da je vojna pomoć koju je Jugoslavija primila od početka 1951. do 1955. dosegla 787.7 milijuna \$, a gospodarska 475.485 milijuna.

³⁸ Isto, 644-645.

³⁹ Na 19. je kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza Maljenkov označio Jugoslaviju kao američku koloniju, a njezine vođe kao špijune koji sabotiraju razvoj Sovjetskog Saveza i drugih "Narodnih demokracija". Clissold, 245.

“Normalizacija” odnosa sa Sovjetskim Savezom i zabrinutost Sjedinjenih
Država (1955.-1957.)

Razočarenje na Zapadu: Jugoslavija poslije Beogradske deklaracije

U svom prvom službenom brzojavu State Departmentu nakon što je Beogradska deklaracija bila prevedena, američki je veleposlanik Riddleberger, jednako kao i njegov turski kolega Sadi Kavur, potpisani dokument ocijenio “nezadovoljavajućim”.⁴⁰ Jugoslaveni su podržali kineska presizanja na Formozu i predvidjeli čvršću suradnju sa Sovjetima.

Njihovi grčki, francuski i britanski kolege bili su manje zabrinuti. Jugoslavenska je vlada ostala neovisna. “Dobro obaviješteni su izvori” javili da je Tito bio vidno razočaran prisutnošću staljinističke struje u Kremlju. Josipa Broza, koji je na Brijunima “najenergičnije” branio Zapad, šokirale su izjave sovjetskih političara da je iza oba svjetska rata komunistički svijet rastao, pa da tako gledajući, ratovi i nisu toliko loši.⁴¹ Jugoslaveni su tada više no ikada ranije bili protiv bilo kakvog vojnog sučeljavanja, napose globalnog. Privatno izražavanu zabrinutost veleposlanik Sjedinjenih Država Riddleberger nije podijelio s američkom javnošću. U izjavi *New York Timesu* od 16. lipnja 1955. naglasio je kako “ništa zapravo nije promijenilo jugoslavenske odnose sa Zapadom”.⁴²

Puna normalizacija odnosa između Beograda i Moskve i jugoslavensko odbijanje daljnje rasprave o američkoj vojnoj pomoći doveli su do njezine obustave. Taj su korak neko vrijeme zagovarali vojni krugovi, veliki dio kongresmena i novinstvo. Nasuprot njima, predsjednik Eisenhower i državni tajnik Dulles su smatrali da je nastavak pomoći Beogradu u američkom interesu. Tijekom ljeta 1955. Kongres je propitivao daljnju američku potporu. William Knowland, vođa Republikanaca u Kongresu o tome je raspravljao s Eisenhowerom. Predsjednik je branio Tita koji se dobro ponio u diskusijama sa Sovjetima i još uvijek je “jedna od naših najvećih pobjeda u Hladnom ratu”.⁴³ Jugoslavenski stav prema Njemačkoj i zagovaranje članstva NR Kine u Ujedinjenim narodima Washingtonu se nije sviđalo. Eisenhower vjerojatno nije bio zbunjen, kako je u svojoj knjizi napisao Brands, već je on zbunjivao šefa republikanske manjine u Kongresu kongresmena Knowlanda iz Californije, tvrdeći da je jugoslavenska potpora Kini “gotovo neizbježna jer i Jugoslavija također želi ući u UN”.⁴⁴ Kako je Jugoslavija bila jedna od zemalja utemeljitelja UN-a, malo je vjerojatno da je Eisenhower bio baš toliko zbunjen! Kako god, Knowland je Eisenhoweru povjerovao.

Tijekom razgovora s predsjednikom u kolovozu državni je tajnik Dulles izjavio da, unatoč nedavnom razvoju događaja, jedino velika gospodarska nužda može Tita prisiliti na ponovno veće približavanje Moskvi.⁴⁵ Takav bi potez upropastio stečeni prestiž u svijetu i onemogućio mu da iskorištava obje strane. Zato je vrlo vjerojatno da će se Jugoslavija i

⁴⁰ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.251/656.

Brzojav je poslan 3. lipnja 1955. Zbog članstva u Balkanskom ugovoru sastancima veleposlanika tri savezničke sile pribivali su i veleposlanici Grčke i Turske. Adnan Menderes, turski predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Jugoslaviju je posjetio početkom svibnja. Veleposlanik Kavur i premijer bili su uvrijeđeni što ih jugoslavenski domaćini i saveznici nisu obavijestili da se priprema posjet Hruščova i sovjetske delegacije. Bekić, 693.

⁴¹ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.251/654-656.

⁴² Campbell, 34.

⁴³ Brands, 200.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.253/658.

dalje “igrati” idejom o miroljubivoj koezistenciji.⁴⁶ Iako je gospodarska razmjena sa Sovjetskim Savezom porasla od Staljinove smrti, 70-80% ukupne trgovine još uvijek odvijao sa zapadnim zemljama. Zamijenski dijelovi za JNA su američki, a vlasti u Beogradu su svjesne da jedina vojna opasnost dolazi sa Istoka. Većina je pučanstva sklonija Zapadu. U takvoj situaciji nema previše razloga za zabrinutost. Dullasovo je mišljenje bilo da je Tito komunist Buharinova kova i da su njegove su ambicije da neke od satelita, poput Bugarske, Rumunjske i Mađarske, motivira na kopiranje njegovog shvaćanja socijalizma. Dullas je naglasio da “...ako je to njegova ambicija, onda je takva da si možemo priuštiti njezino tiho podupiranje”.⁴⁷ Takve ciljeve treba podupirati sve do onoga trenutka dok ne počnu ugrožavati američke interese u području. Odlučeno je da će poziv Titu da službeno posjeti Sjedinjene Države predati zamjenika podtajnika državnog tajnika za politiku Murphyja, ali je prijedlog povučen nakon Eisenhowerova srčanog udara.⁴⁸

John Foster Dulles i Tito na Brijunima (6. listopada 1955.)

U svega nekoliko tjedana od rujna do listopada 1955. visoki su se dužnosnici SAD-a i Jugoslavije susreli tri puta. Tijekom 10. redovitog zasjedanja Opće skupštine Ujedinjenih naroda u New Yorku krajem rujna su razgovarali šefovi diplomacija Koča Popović i Foster Dulles. Zamjenik podtajnika Murphy razgovarao je s Titom i Svetozarom Vukmanovićem Tempom, potpredsjednikom SIV-a i predsjednikom Savjeta za narodno gospodarstvo. Najvažniji je bio Titov sastanak s Dullesom 6. listopada 1955. na Brijunima. Dulles je u Jugoslaviju došao poslije sastanka u Genevi, gdje je pregovarao sa sovjetskim kolegom.⁴⁹ Razmjerno nabijen diplomatski raspored američkog prvog diplomata bio je motiviran i željom da se balansira posjet visoke sovjetske delegacije u svibnju. Amerikanci su isto tako željeli utvrditi koje su stvarne posljedice Hruščovljeva posjeta.

Dullesea je ponajviše zanimala sudbina Balkanskog pakta i čvršće povezivanje Jugoslavije sa zapadnim silama. Tito i Koča Popović istaknuli su da su trenutačni problemi unutar saveza uzrokovani prije svega nesuglasicama između Ankare i Atene. Turci su se, po mišljenu kraljevske vlade u Ateni, prekasno ispričali za neredne usmjerene protiv pravoslavnog stanovništva u Istanbulu, do kojih je došlo u vrijeme posjete grčkoga suverena Beogradu. Nejasno je kakvu će politiku zaigrati Grčka iza smrti umirućeg premijera Papagosa, dok se rješavanje nesuglasica glede Cipra teško može očekivati. Tito je priznao da Jugoslavija ne naglašava vojni dio Saveza, ali ga isto tako i ne ubija.⁵⁰ Međutim, niti jedan od civilnih se dijelova sporazuma nije ostvarivao. Jugoslavija vjerojatno nije bila jedina odgovorna strana za odumiranje sporazuma između tri balkanske zemlje, ali je bila zadovoljna njegovom pasivizacijom.⁵¹

⁴⁶ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.254/662-664.

⁴⁷ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.253/658-659.

⁴⁸ Brands, 202.

⁴⁹ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.263-265/680-701.

Sastanak, koji je od 18-23 srpnja 1955. održan u Genevi, a komu je nastavak bio Dullesov jesenski put u Švicarsku, bio je prvi poslijeratni susret američkih i sovjetskih vođa. Problem njemačkog ujedinjenja i europska sigurnost bile su glavne točke pregovora. Eisenhowerov prijedlog “Open Skies” za recipročni zračni nadzor kao mjeru usmjerenu protiv iznenadnog napada Hruščova su zatekle nespregnog i konferenciju okrenule u američku korist.

⁵⁰ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.257,263/671,694.

⁵¹ Bekić, 736-737. Leo Mates, bivši jugoslavenski veleposlanik u SAD-u i podtajnik za vanjske poslove 1961., predložio je da se samo službeno otkazivanje Balkanskog pakta, de facto nepostojećeg već dvije godine, može smatrati njegovim otkazivanjem, s čime su se složile sve strane.

Do studenog 1955. nije došlo do popravljivanja odnosa između sovjetskih satelita i Jugoslavije. Tito je smatrao da su tamošnji lideri i dalje staljinisti. Trenutačna situacija u Kremlju je obećavajuća i do značajnih bi promjena moglo doći za nekoliko mjeseci, najviše godinu dana.⁵² Titu su laskale primjedbe poput one podtajnika Murphya da bi SAD mogle poduprijeti “jugoslavenski tip nacionalnog komunizma u satelitima kao različitog od centralističkog sustava”.⁵³ Objema je državama u interesu bio model po kojemu svaka zemlja ima pravo biti neovisna i njegovati sustav koji joj najviše odgovara.

Kako se Tito krajem godine spremao u posjetu Egiptu, Dulles je mislio kako bi pregovori, poput onih vođenih prilikom rješavanja tršćanskog problema, a u kojima bi posrednik bio Josip Broz, mogli pomoći u rješavanju nesuglasica između Egipta i Izraela. Tito, polaskan ovakvim komentarima, složio se da bi Arapi, unatoč izraelskoj netaktičnosti trebali prihvatiti postojanje židovske države, ali je naglasio svoj i Nasserov stav kako vojni savezi poput Bagdadskog pakta samo dijele arapski svijet.

Pitanje Njemačke bilo jedno od onih o kojima se najviše raspravljalo. Jugoslaveni su se zalagali za suverenu, neovisnu, ujedinjenu i do određenog stupnja demilitariziranu Njemačku, koja neće biti ekspanzionistička. Zapad se ne treba bojati ujedinjene Njemačke, jer su Nijemci “praktično imuni na komunizam”, rekao je Tito Murphyju.⁵⁴

Vrijeme koje je Dulles proveo s Titom učvrstili su ga u mišljenju da Broz nije voljan žrtvovati vlastitu neovisnost. To je potvrdila i zajednička izjava izdana kao zaključak sastanka Tito-Dulles, koja je sama, po riječima Johna Fostera, bila vrijedna cijelog puta.⁵⁵ Javljeno je da su Sovjeti bili bijesni na Tita zbog ovakvog suglasja i priznavanja i traženja istih prava koja ima Jugoslavija i za sve ostale zemlje.⁵⁶ Jugoslavenske su novine podržale bliske odnose sa SAD-om što je, vjerojatno, značilo i nastavak pomoći. Iako nije postojalo previše nade da će Beograd slijediti pro-zapadni kurs, već je i ovakav stav Beograda za zapad imao brojne prednosti. Konačno, Sovjetima je i nadalje bio blokiran pristup Jadranu.⁵⁷

Izviješće NSC br. 5601, objavljeno u siječnju 1956., potvrdilo je kratkoročne i dugoročne smjernice politike SAD-a prema Jugoslaviji.⁵⁸ Kroz političku i gospodarsku liberalizaciju, konačni je cilj potpuno slobodna Jugoslavija. Veća vojna pomoć i rast utjecaja SAD-a i zapadnih zemalja na političkom, kulturnom, turističkom i znanstvenom području, kao i jačanje individualnih veza, zemlju će više vezati za Zapad. “Zbog posebne važnosti Jugoslavije za Sjedinjene Države u Istočnoj Europi, SAD se trebaju čuvati poteza koje bi Jugoslaviju gurnule prema Sovjetskom bloku.”⁵⁹ Treba izbjegavati svaki korak koji bi se mogao protumačiti kao bezrezervna podrška, ali i slabljenje Titova režima. Američka pomoć je i dalje dolazila i uz Španjolsku i Zapadni Berlin, Jugoslavija je bila jedina europska zemlja kojoj su SAD pomagale.

Tito u Sovjetskom savezu

U Titovoj je poruci delegatima 20. Kongresa KP Sovjetskog Saveza naglašeno kako se odnosi između SSSR-a i Jugoslavije postupno, ali sigurno popravljaju u interesu mira u

⁵² FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.263,267/695,704.

⁵³ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.258/673.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.267/703.

⁵⁶ Campbell, 34-36.

⁵⁷ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.266/702.

⁵⁸ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.271/708-714.

⁵⁹ Isto, 711.

svijetu, što je potvrdila i Beogradska deklaracija.⁶⁰ Nakon Hruščovljeva govora, koji je još u svibnju branio Staljina, Beograd je bio oduševljen. Sada je najvažnije pomoći "progressivcima" u Kremlju, smatrao je Tito.⁶¹ U privatnim su izjavama visoki jugoslavenski dužnosnici opravdavali pro-sovjetske članke u tisku u svezi sa stanjem u Moskvi. Veleposlanik Riddleberger bio je posebno zabrinut zbog nevoljkosti da se ispune sve točke sporazuma o vojnoj pomoći Jugoslavenima. Koča Popović je priznavao kako je američka vojna pomoć imala odlučan učinak na očuvanje jugoslavenske neovisnosti, ali je njegov zamjenik Srđa Prica predlagao da se uvjeti dogovoreni s Murphyjem otkažu.⁶²

Moguće je da su suprotstavljena mišljenja odražavala sukob dviju grupa unutar jugoslavenskog vodstva. Druga je mogućnost da su Jugoslaveni željeli ispitati prag popustljivosti Bijele kuće. Jugoslavenskoj bi strani u tome trenutku dobro došla sovjetska gospodarska pomoć, pa se u tome svjetlu može gledati žestoka anti-zapadna kampanja u jugoslavenskom tisku. Isto je tako valjalo što bolje pripremiti najavljeni Titov put u Moskvi.

Sovjeti su također pokazali znakove dobre volje. Molotov je prisiljen odstupiti, Kominform je raspušten 17. travnja 1956., zaključeni su novi gospodarski sporazumi, a došlo je i do zatopljanja u satelitskim zemljama.

Za maršala je Tita, koji je SSSR posjetio u lipnju, priređen "doček dotada neviđen u sovjetskoj povijesti"⁶³, za vrijeme kojega je Tito bio "gušen" pažnjom svih sovjetskih vođa.⁶⁴ Za američkog veleposlanika u Moskvi Charlesa Bohlena negativne su značajke Brozova posjeta Moskvi bile tako brojne da nisu zavrjeđivale duži komentar. Uspostavljene su međupartijski odnosi, Jugoslavija je podržala Sovjete u gotovo svim vanjskopolitičkim pitanjima, a tijekom svih javnih istupa Tito niti jednom riječju nije u pozitivnom kontekstu spomenuo gospodarsku pomoć Zapada.

Međutim, Moskovska je deklaracija potvrdila pravo na "neovisni put u socijalizam" i "potpunu jednakost i dobrovoljnost" u odnosima među komunističkim partnerima. Put je bio dobrovoljan i samo bi nagli prekid zapadne pomoći, mogao Broza gurnut na Istok. Sovjetsko prihvaćanje Titovih zamisli nije iskreno i njih je, po Bohlenovu sudu, na "lijep" odnos prema Titu motiviralo tek koristoljublje. Međutim, čak je i takav stav pokazivao da je Titov utjecaj među zemljama "narodne demokracije" na vrhuncu i da i dalje može smetati sovjetskoj dominaciji u Istočnoj Europi.

Optimističan je i ton obavještajnog izvješća br. 1952. državnom tajniku Dullesu. Niti jedan vojni ili gospodarski sporazum između Moskve i Beograda nije potpisan. Tito je odbio priznati Demokratsku Republiku Njemačku, a visoki stupanj suglasnosti dvaju zemalja o međunarodnim pitanjima nije novost. Moskva je Titovu posjetu željela prikazati kao ponovratak, ali je prvi potez učinio upravo Kremelj, priznavajući neovisnost Beograda. Zato za Bijelu kuću Jugoslavija i dalje ostaje zemlja snažnog izazova za sve satelite.⁶⁵

Ipak, popravljanje odnosa između Beograda i Moskve pogoršalo je jugoslavenski položaj u Kongresu SAD-a, a ni neki drugi dijelovi izvršne vlasti u Sjedinjenim Državama nisu smatrali da je Titov neovisni položaj i dalje siguran.⁶⁶ Kongres SAD-a uložio je 18. srpnja amandman na Mutual Security Act iz 1958. zahtijevajući da se pomoć ukine za 90 dana od stupanja zakona na snagu, dajući tek Predsjedniku pravo da ga promijeni, nakon

⁶⁰ Clissold, 258.

⁶¹ FRUS/1956/Vol.XXVI/dok.272/717.

⁶² FRUS/1956/Vol.XXVI/dok.275,277/721,725.

⁶³ FRUS/1956/Vol.XXVI/dok.279/729.

⁶⁴ Foreign Affairs 1956, 176.

⁶⁵ FRUS/1956/Vol.XXVI/dok.279/729.

⁶⁶ FRUS/1956/Vol.XXVI/dok.282/737.

što o svemu izvjesti zastupnike.⁶⁷ Kongresna je odluka mogla biti i puno lošija da nije bilo “otvorene javne izjave državnog tajnika za nastavak pomoći Jugoslaviji”, zahvalio je Dullesu 29. lipnja jugoslavenski veleposlanik Leo Mates. Dulles je dodao kako bi sada dobro došao neki potez s jugoslavenske strane po kojemu bi se vidjelo da Jugoslaveni ne glasuju uvijek kao i Sovjeti. Mates mu je naveo primjer Alžira, o kojemu Beograd nije želio raspravljati u Vijeću sigurnosti, ističući da se je sovjetska politika približila jugoslavenskoj, a ne obrnuto.⁶⁸ Dulles je važnim smatrao Titov komentar da je jedini način sovjetskog zadržavanja prijateljskih režima u susjednim zemljama popuštanje hegemonističke politike i kako su u nizu satelitskih zemalja u tijeku promjene koje će doskora postati vidljive.

“Revolucija” u Mađarskoj 1956.

Tito se potajno zalagao za odstranjivanje mađarskog vođe Rakosija, zbog koga je u Moskvi i putovao zaobilaznim putem. U srpnju je M. Rakosija zamijenio bliski saveznik Gero. Te su promjene, kao i zbivanja u Poljskoj gdje se na vlast vraća Gomulka, pozdravljena u Sjedinjenim Državama i predstavljala su prve vidljive znakove razvoja sličnog jugoslavenskom u satelitima. Tamošnji su vlastodršci vlast mogli zadržati jedino igranjem na nacionalnu kartu, što je zapravo pokazivalo da je Staljin ispravno protumačio opasnost Titove prijetnje SSSR-u.

U isto vrijeme kada je (26. kolovoza) Tito poslao 8 stranica dugo pismo predsjedniku Eisenhoweru, koje još uvijek nije dostupno javnosti, tajna odredba KPSS poslana je bratskim strankama u Istočnoj Europi.⁶⁹ Pismo je, a u njemu se ispravnost svake stranke mjerila njezinom bliskošću i podložnošću sovjetskoj, pokazalo da je Hruščov bio spremniji SKJ učiniti manje titoističkom, no dozvoliti širenje titoizma Europom. Tito je u poznatom govoru u Puli (studen 1956.) rekao kako sovjetsko rukovodstvo ima “određene krive i manjkave poglede” na istočnoeuropske zemlje, prema kojima zauzima “drugačiji stav” no prema Jugoslaviji.

Krajem su rujna Hruščov i Maljenkov posjetili Brijune, a Tito je odmah uzvratio odlaskom u lov u crnomorskom Soči. Drugi je put doista iznenadio sve, rekao je general Cabell, zamjenik direktora CIA-e, tijekom sastanka Vijeća za nacionalnu sigurnost.⁷⁰ Hruščov je, navodno, bio potpuno izoliran u svojoj potpori novom i liberalnijem pristupu Jugoslaviji, ali isto tako, naglasio je Cabell, Mikojan i Bulganjin nisu manje “liberalni” od Hruščova.

Demonstracije u Budimpešti su izbile 23. listopada. Zamolba Erno Gera Crvenoj armiji da intervenira bila je, prema Titu, “fatalna pogreška”.⁷¹ Gera je zamijenio bivši predsjednik vlade Imre Nagy, političar s reputacijom nacionliste i reformatora.⁷² Doskora je Nagy prerastao u pravoga demokratu, abolirajući jednopartijski sustav, objavljujući mađarsku neutralnosti i istupanje iz Varšavskog ugovora. Za SAD je, kako je kasnije rekao Kissinger, bilo dovoljno preuzimanje titoističkog modela i istup iz vojnog saveza sa Sovjetima, ne puna demokracija. Međutim, potezi su novih vlasti u Budimpešti bili previše i za samog Tita, dok je Hruščov već 4. studenog započeo s masovnom intervencijom. Nagy se sklonio u jugoslavensko veleposlanstvo gdje je ostao do 22. studenoga, kada ju napušta uz garancije da će ga prevesti u njegovu privatnu rezidenciju, što su Sovjeti izigrali.

⁶⁷ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.283/738.

⁶⁸ Isto, 734.

⁶⁹ Clissold, 263.

⁷⁰ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.287/747.

⁷¹ Clissold, 266.

Prema Titu druga je intervencija bila nužna, jer su reakcionarni krugovi iskoristili situaciju. Iz Broza je govorio rigidni komunizam, obložen osjećajem za pragmatičnost. Zažalivši zbog intervencije i patnji mađarskog naroda, Broz je u Puli napomenuo kako su “različiti putovi u socijalizam” jedina ispravna doktrina, dok Sovjeti i njihov birokratski sustav ignoriraju ulogu i namjere radnih masa.⁷³

Moskva je uzvratila grubo, navodeći da Jugoslavija zasigurno ne dobiva pomoć sa Zapada (koja je obnovljena 16. X.) zbog njihovih simpatija prema socijalizmu. Odmah je “odgođena” sovjetska pomoć Jugoslaviji, a odnosi između Beograda i Moskve ulaze u novo turbulentno razdoblje.

Još u ožujku 1957. na prostoru se Jugoslavije nalazilo 17.000 mađarskih izbjeglica, smještenih približno kao i u Austriji.⁷⁴ Bijela kuća nije bila nezadovoljna jugoslavenskom ulogom u mađarskim zbivanjima, a pozdravila je i ulogu koju su Jugoslaveni imali tijekom Suezke krize u Ujedinjenim narodima i odlukom da vojnici JNA sudjeluju u održavanju mira na Sinaju.⁷⁵ Eisenhower je 12. studenog pozvao Broza u posjet Washingtonu.⁷⁶

Katoličko protivljenje Titovu posjetu Sjedinjenim Državama

Službena objava poziva maršalu Jugoslavije da posjeti Washington odmah je izazvala protivljenje u javnosti i među nekim članovima Kongresa. Peticiju protiv Tita pripremili su republikanci McDonough iz Californie, Keating iz New Yorka i Demokrati Madden iz Indijane i predstavnik Massachusettsa McCormak. Dokument je potpisalo 168 članova Kongresa iz 41 države.⁷⁷ Najglasniji su ipak bili katolički crkveni krugovi koje je predvodio kardinal Detroita Edward Mooney.⁷⁸ Mooney je jugoslavenski režim kritizirao i za vrijeme ustanka u Budimpešti, govoreći da titoizam, iako *korak naprijed*, ne smije biti *cilj europskim zemljama*.⁷⁹ Katoličke su novine poziv označile šokantnim, nazivajući Tita “progoniteljom vjerskih sloboda, protivnikom ljudskih prava i ateističkim diktatorom”.⁸⁰ Da bi se donekle utišali ovi glasovi, Dulles i Eisenhower su preporučili Titu da učini kakav benevolentni istup prema katolicima, po mogućnosti kardinalu Stepincu. Katolička oporba

⁷² Kissinger, 555. Nagy je bio predsjednik mađarske vlade iza prvog odstupa Rakosija 1953, pa do njegova povratka na vlast 1955.

⁷³ Clissold, 264.

⁷⁴ FRUS/1955/Vol.XXVI/dok.301/771.

⁷⁵ Tito i Naser postali su bliski tijekom Titova posjeta Egiptu od 28. prosinca 1955., pa do 6. siječnja 1956. Broz je bio prvi strani državnik koji je snažno podupro egipatsko protivljenje Bagdadskom paktu i odobravao Naserovu kupnju čehoslovačkog (a zapravo sovjetskog oružja). Naser je opet tijekom posjete Moskvi 1958. glasno hvalio Titovu potporu u Ujedinjenim narodima 1956., kada takve izjave među Sovjetima nisu bile dobrodošle. Rubinstein, 241, 245.

⁷⁶ FRUS/1956/Vol.XXVI/dok.292/756.

⁷⁷ The 1958 National Catholic Almanac, 47, 91.

⁷⁸ FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.295/759-760.

⁷⁹ The 1957 National Catholic Almanac, 91.

⁸⁰ The 1958 National Catholic Almanac, 44.

Udruga hrvatskih katoličkih svećenika u Sjedinjenim Državama čak je optužila vladu SAD-a za pro-titoističku i pro-komunističku politiku! Mnoge slavenske crkvene udruge, American Legion, National Councils of Catholic Men and Women, Knights of Columbus itd. protestirali su zbog Brozova posjeta.

Neke su se hrvatske kongregacije, poput one u Detroitu, dijelile zbog financijskih i administrativnih sukoba, ali i zato jer većina asimiliranih Hrvata u SAD-u nije željela “slušati o balkanskoj politici” i “stalno urlanje o balkanskim vođama”. Woodcock Tentler, 424-425.

maršalu Titu u SAD-u nije bila novost. O Stepincu je s Titom razgovarao i John Foster Dulles za vrijeme posjete Brijunima 1955. “*U svezi s tim problemom, Tito je pokazao prve znake emocionalizma koje je ispoljio tijekom čitavog posjeta. Razgovarao je s velikom žestinom*”⁸¹. Položaj se katoličke crkve u Jugoslaviji popravio tek iza smrti kardinala Stepinca 1960.

Posjetu je Josipa Broza Washingtonu otkazala jugoslavenska strana u veljači 1957. zbog negativnog publiciteta.

Privremeno približavanje Moskvi (1957.)

U ožuku je 1957. bilo jasno da su jugoslavensko-sovjetski odnosi loši. Izvješća tajnih službi koja su razmatrala jugoslavensku poziciju tijekom mađarskih zbivanja bila su suglasna da je režim spreman i sposoban zadržati samostalnost unatoč snažnim pritiscima.⁸² Prema mišljenju Johna Fostera Dullesa, bio je to pravi trenutak da se nastavi s pomoći Beogradu kako bi se pojačao utjecaj SAD-a.⁸³ Dotadašnja je politika potpore dala prve rezultate, jer je Tito bio razdiruća snaga među socijalističkim zemljama, unatoč tome što je u satelitima prevladao konzervativizam. Jugoslavija je demonstrirala da se novisna politika isplati. U jugoslavenskoj vanjskoj politici je sve više prevladavao neutralizam u “nastojanju da se Jugoslavija učini vođom političkih snaga neangažiranih od nijednog Bloka”, kako bi se uzvisio i Titov osobni prestiž.⁸⁴ Takav razvoj SAD ne treba ni zabrinjavati, niti radovati. Važno je da Jugoslavija ne sudjeluje planovima komunističkog osvajanja svijeta. Iako režim u Beogradu ne pokazuje namjeru liberalizirati se, represivni potezi u Poljskoj i Mađarskoj dovoljno su ilustrativni. Svakovrsna je gospodarska pomoć i dalje bila nužna, a SAD su nastavile sa slanjem vojne pomoći.⁸⁵

Hruščov, podržan od maršala Žukova, uspio je u lipnju 1957. konačno pobijediti grupu Maljenkov-Molotov-Kaganovič. Iako sada bez izravnog suparnika tražio je podršku. Nastojanju da se Moskva više približi Egiptu zasigurno je mogao pridonijeti Tito, što stimulira približavanje Beogradu.⁸⁶

U kolovožu su se Tito i Kardelj s Hruščovom susreli u Rumunjskoj i potvrdili načela iz Beogradske i Moskovske deklaracije. Jugoslavenski ministar obrane Ivan Gošnjak otputovao je u Moskvu u lipnju, a maršal Žukov posjetu je uzvratio u listopadu. Odmah po svom povratku u SSSR Žukov je smijenjen sa svih vojnih i stranačkih dužnosti, što je Broz držao iznimno uvredljivim.⁸⁷

Kad je Jugoslavija 15. listopada 1957. konačno priznala DDR, prema riječima državnog tajnika Dullesa, nestalo je i posljednje razlike u vanjskim politikama SSSR-a i Jugo-

⁸¹ FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.265/700.

⁸² Radilo se o izvješćima Operations Coordination Boarda od 24. travnja i National Intelligence Estimatea od 11. lipnja 1957.

⁸³ FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.299/767.

⁸⁴ FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.303/778.

⁸⁵ FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.301/770.

Već u svibnju 1957. Eisenhower je objavio da će borbeni mlažnjaci koji su Jugoslaviji obećani biti konačno isporučeni. “Tito je jedini čovjek u Europi koji se posve uspio riješiti Sovjeta. Ni pod kojim uvjetom ne želim vidjeti da Tito nema kamo otići nego natrag Sovjetima”, rekao je Eisenhower vođi anti-titoističke frakcije u Senatu SAD-a Stylesu Bridgesu. Za vrijeme sastanka NSC-a ministar obrane Charles Wilson izjavio je da je Jugoslavija “tako rekući saveznik Sjedinjenih Država”. Brands, 214, 216.

⁸⁶ Lampe, 267.

⁸⁷ World Affairs 1957, 310.

slavije.⁸⁸ Savezna Republika Njemačka, slijedeći Hallsteinsku doktrinu, prekinula je odnose s Beogradom 19. listopada. Iako se gospodarska suradnja nastavila, bio je to još jedan korak natrag u jugoslavenskim odnosima sa Zapadom.

Selwyn Lloyd, britanski ministar vanjskih poslova, tih je dana u Washingtonu izjavio kako je njegovo mišljenje da Jugoslaveni postaju isuviše bliski sa Sovjetima. Eisenhowerova je administracija iznova propitivala nastavak pomoći Jugoslaviji, čiji se nastavak u novonastaloj situaciji činio nemogućim. Prijedlog da se pomoć posve prekinu odbacili su ipak i Dulles i Predsjednik.⁸⁹

Jugoslavenski veleposlanik Mates u razgovoru sa zamjenikom podtajnika državnog tajnika za gospodarstvo Dillonom 24. listopada je ponovio da je Jugoslavija neutralna, ali isto tako socijalistička zemlja. Odbijanje ponuda s Istoka da se kupi njihova televizijska tehnologija i kupnja zapadne opreme samo je jedan od posljednjih dokaza neovisne jugoslavenske politike. Tito je nedavno sam objasnio kako je tek želja za ponovnom uspostavom utjecaja među Satelitima bila u pozadini priznavanja DDR-a.

Tito je za naprasno smjenjivanje Žukova nakon posjete Jugoslaviji uzvratio neodlaškom u Moskvu 6. studenog 1957. na proslavu 40. obljetnice Oktobarske revolucije, ispričavajući se iznenadnim akutnim lumbagom. Zamjenik državnog tajnika Murphy je spekulirao da bi bolest *“isto tako mogla odražavati zabrinutost da se je otišlo predaleko u približavanju SSSR-u”*.⁹⁰ Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković u Moskvi su odbili potpisati Deklaraciju u kojoj se KPSS-u priznavao položaj prvog među jednakima u komunističkom svijetu. Hruščov im je navodno poručio da više ne mogu sjediti na dvije stolice.⁹¹

U svijetu u komu je Jugoslavija bila isuviše "crvena" za Washington, a "neposlušna" Moskvi, politika nesvrstavanja nametala se kao jedino logično rješenje. I dok su mnogi zapadni promatrači zaključivali da se je Tito ponovo vratio u socijalističku zajednicu naroda, približavao se novi prekid odnosa sa Sovjetima.

Pomoć SAD-a je bila ključna za opstanak ovakve Jugoslavije. Vojna je pomoć početkom 1950' režim spasila, ali se sve više pretvarala u izvor sukoba dvije zemalje, hraneći anti-jugoslavenske krugove u Kongresu i medijima. Beograd je smatrao da bi potpuni prekid vojne pomoći zato mogao podići kakvoću bilateralnih odnosa. Druga se strana suglasila, ali su Jugoslaveni odmah izrazili želju da vojnu opremu od Sjedinjenih Država kupuju.⁹²

Početkom 1958. odnosi Bograda i Washingtona su bili na najnižoj točki od 1949. Novi program Saveza komunista Jugoslavije usvojen početkom 1958. izazvao je drug prekid s Moskvom. Krajem 1950' kvarili su se odnosi Beograda i s Moskvom i Washingtonom. Činilo se da SFRJ ulazi u novo vrijeme međunarodne izolacije.

Jugoslavija - predvodnik zemalja Trećeg svijeta (1958.-1961.)

Potezi Josipa Broza na kraju su pedesetih godina odražavali njegovu želju da zaigra ulogu svjetskog državnika. Isuviše bliska suradnja s kapitalističkim zemljama podrivala je

⁸⁸ FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.309/787. i FRUS/1957/Vol.X/dok.127/335.

⁸⁹ FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.318/801.

⁹⁰ FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.317/800.

⁹¹ Clissold, 71.

⁹² FRUS/1957/Vol.XXVI/dok.320-323/804-809.

temelje jugoslavenskog ustroja. Doktrina po kojoj je socijalizam napredniji sustav od onoga na Zapadu, a poglavito Marxovim idejama najbliži sustav radničkog samoupravljanja, režimu je davao dodatnu sigurnost. Tito je bio jedini socijalistički vođa koji je mogao diktirati uvjete sporazumijevanja sa sovjetskim blokom.⁹³ Grupa neutralnih zemalja u nastajanju cijenila je jugoslavensko rukovodstvo. Jugoslavija je bila siromašna zemlja s manje od 20 milijuna stanovnika, ali neovisna i poznata. Iako su koristi za većinu stanovnika Jugoslavije bile minimalne, a takav politički pravac skup i rizičan, Tito je Jugoslaviju uspio staviti na svjetsku političku kartu.

Unatoč višem životnom standardu u Jugoslaviji, štrajk je rudara u Trbovlju (u siječnju 1958.), pokazao ozbiljnost gospodarske situacije. Broj političkih i gospodarskih emigranata/izbjeglica stalno se povećavao.⁹⁴ Zato se tražio određen uspjeh koji bi pažnju usmjerio u drugome pravcu.

Početkom 1957. prvi tajnik veleposlanstva SAD-a u Beogradu Oliver M. Marcy nije bio posve siguran da će Broz moći zadržati neovisnost prema Moskvi. Postojale su brojne indicije da se vanjskopolitička neovisnost posve istopila. Jugoslaveni su napadali Bagdadski pakt, Eisenhowerovu doktrinu, podržavali su Kinu, Sjevernu Koreju, Indoneziju, Istočnu Njemačku i sovjetski prijedlog razoružavanja.⁹⁵ U izvješću br. 5805. NSC-a iznova se procjenjivala politika Bijele kuće prema Beogradu. Kratkoročni se ciljevi nisu mijenjali.⁹⁶ Najvažniji je bila neovisna Jugoslavija izvan sovjetskog lagersa i oprezno nastojanje na liberalizaciji i demokratizaciji režima i zemlje. Jedan od načina postizavanja ove zadaće bilo je jačanje kulturnih veza zapadnih zemalja s Jugoslavijom, povećani broj bilateralnih posjeta. Trebalo je poraditi na intenziviranju suradnje s Turskom i Grčkom, kako bi sovjetski utjecaj u Jugoistočnoj Europi još više oslabio. U dokumentu stoji da Jugoslaviju treba *“tretirati kao i druge slobodne europske zemlje kod razmatranja jugoslavenskih zahtijeva za izvozne dozvole u SAD”*. Osnovna istraživanja na području atomske energije također treba stimulirati. Jedan od paragrafa dokumenta (24-b) sadržavao je rečenicu u zagradi, oko koje nije postojala suglasnost među članovima NSC-a da li ju ostaviti ili izbrisati: *“Produžiti dopuštenje Jugoslavenima da kupuju (ili dobiju na krediti u određenim slučajevima) takvu vojnu opremu i zalihe iz SAD-a koja bi im bila potrebna da bi izbjegli ovisnost o Sovjetskom bloku, sve dok postoje zadovoljavajući odnosi između Washingtona i Beograda.”* Dok su vojni vrhovi bili za njezino brisanje, John Foster Dulles je zagovarao njezin ostatak. Foster je, dapače, napomenuo da su Jugoslaveni zapravo pomogli Administraciji u odnosima s Kongresom, odbijanjem daljnje vojne pomoći.⁹⁷

VII Kongres SKJ: drugi prekid s Moskvom

Materijali za VII. Kongres SKJ objavljeni su nekoliko tjedana prije njegova početka u travnju 1958. Iako pozvane, ostale su komunističke zemlje odbile poslati visoke delegacije i ljubljanskom su sastanku prisustvovala kao promatrači. Tito je naglasio razlike između Sovjeta i Jugoslavena, spominjući Zapad u povoljnijem kontekstu no što je to bilo napisano u kongresnim materijalima. Puno je oštrije bio govor Aleksandra Rankovića, koji je

⁹³ World Affairs 1958, 176.

⁹⁴ FRUS/1958/Vol.X/dok.212,124/322,329.

Prosječni je broj jugoslavenskih izbjeglica koji su tražili azil u Austriji i Italiji dosezao i po 2000 ljudi mjesečno i predstavljao je veliki financijski napor za te države.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ FRUS/1958/Vol.X/dok.120/312-319.

⁹⁷ FRUS/1958/Vol.X/dok.122/325.

Sovjetski Savez optužio zbog napada na Jugoslaviju i sklapanje sporazuma s Hitlerom. Predstavnici zemalja Istočnog bloka na te su riječi izašli iz dvorane, osim predstavnika Poljske, koji je zaspao.⁹⁸ Ideološki je napad izveo Edvard Kardelj, odbivši bilo kakvu kritiku programa SKJ. Ako Sovjeti nisu spremni na ustupke, nije ni Tito.⁹⁹

Tijekom posjeta Pragu i Sofiji, Hruščov je optužio Jugoslavena za “revizionizam” i “anti-Marksizam”.¹⁰⁰ Izjavio je da je rezolucija Kominforma iz 1948. bila opravdana i da je Tito samo Trojanski konj imperijalista. U jednoj sovjetskoj kritici novog programa SKJ otvoreno se pitalo zašto su SAD tako benevolentne prema Jugoslaviji, impricirajući da Washington nikoga ne pomaže bez da nešto dobije u zamjenu. Tito je na te optužbe odgovorio 15. lipnja 1958., ističući da oni koji znaju kako se gradi socijalizam mogu to činiti i uz pomoć SAD-a u žitu. Onima koji to ne znaju, uzalud su im vlastite sirovine. Sovjetsko žito, za razliku od američkog, u Jugoslaviju ionako nije stizalo.¹⁰¹

Iako ovaj put novi američki veleposlanik Karl Rankin nije bio uzbuđen poput njegovog kolege prije deset godina, drugi je prekid Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom dobro prihvaćen na Zapadu. Sovjetska je gospodarska pomoć obustavljena, a propagandni rat nastavljen. Otkazan je posjet maršala Vorošilova. Sve su to bili dovoljni razlozi da se iznova preispita američka politika prema Jugoslaviji. State Department imao je sve više poteškoća u opravdavanju izdašne pomoći Beogradu. Predložen je Feighanov amandman, prema kojemu je Predsjednik prije odobrenja pomoći imao obavijestiti Kongres da li je Jugoslavija i dalje neovisna od SSSR-a, da li sudjeluje u komunističkom osvojenju svijeta i koja je uopće interes SAD-a da se nastavi dosadašnja politika. Amandman ipak nije prihvaćen. Protiv su glasovali čak i vrlo konzervativni političari poput republikanca iz Minnesote Waltera Judda, što je pomoglo pro-jugoslavenskim krugovima u Kongresu.¹⁰²

Drugi je amandman predložio dugogodišnji pobornik pomoći Beogradu, senatori iz Massachusettsa John F. Kennedy, tražeći da se Bijeloj kući dopusti odobravanje pomoći bilo kojoj komunističkoj zemlji osim Kine, SSSR-a i Sjeverne Koreje i bez konzultacije s parlamentom. Niti ovaj prijedlog nije usvojen.

Predsjednik Eisenhower i nadalje je zagovarao nastavak pomoći. Kada je 18. lipnja 1958. zamoljen da svoj stav objasni, Eisenhower je odgovorio kako bi on “*dao pomoć za bilo što, što bi po njegovom mišljenju oslabilo solidarnost među komunističkim blokom. Ako bismo mogli uspostaviti centrifugalne nasuprot centripetalnim silama, mi bismo, moje je mišljenje, činili veliku uslugu slobodnom svijetu.*”¹⁰³

Kriza “Trećeg svijeta” i jugoslavenska diplomatska inicijativa

Iako 1958. sovjetska prijetnja jugoslavenskoj neovisnosti nije bila tako ozbiljna kao 1948., zbog više razloga Beograd je bio oprezan. Imre Nagy pogubljen je 16. lipnja 1958., što je shvaćeno kao izravna prijetnja Titu. Bliski je istok ponovo prolazio kroz turbulentno razdoblje i američka je intervencija u Libanonu Sovjetima mogla poslužiti kao dimna zavjesa za akciju sličnu onoj u Mađarskoj prije dvije godine.¹⁰⁴ Washington je bio iznimno za-

⁹⁸ FRUS/1958/Vol.X/dok.123/326; Clissold, 72; Lampe, 264; Campbell, 42.

⁹⁹ FRUS/1958/Vol.X/dok.123/327.

¹⁰⁰ Foreign Relations, 1958, 180. Clissold, 281.

¹⁰¹ Clissold, 282.

¹⁰² Brands, 217.

¹⁰³ World Affairs 1958, 180.

¹⁰⁴ FRUS/1958/Vol.X/dok.128/338.

interesiran za Titovo mišljenje o trenutnoj situaciji u arapskom svijetu. Gamal Abdel Naser, predsjednik Ujedinjene Arapske Republike (Sirija i Egipat) boravio je u posjeti Titu od 2. do 12. srpnja 1958.

U isto je vrijeme započinjao građanski rat u Libanonu, kojega su poduprali sirijski krugovi. Kršćanski predsjednik Libanona Camille Chamaoun bio je jedini bliskoistočni vođa koji je pozdravio Eisenhowerovu doktrinu, prema kojoj se pomoć SAD-a mogla protegnuti i na Bliski istok. Na temelju te su se doktrine američki marinci i skrčali u Bejrutu 15. srpnja 1958. Samo jedan dan ranije sa prijestolja je svrgnut irački kralj Faisal II, koji je pogubljen zajedno sa čitavom obitelji. Udar su vjerojatno inspirirale i podržale vlade u Kairu i Sovjetskom Savezu. Jordanski je kralj Husein tim povodom zatražio intervenciju Ujedinjenog Kraljevstva.

Jugoslavenski otpravnik poslova u Washingtonu Franc Primožič obavijestio je američkog državnog tajnika da se beogradske vlasti protive vojnoj intervenciji SAD-a i Ujedinjenog Kraljevstva.¹⁰⁵ Pravo na takvu akciju imaju jedino Ujedinjeni narodi. Na Bliskom je istoku u tijeku nastajanje jedinstvene arapske države, koja bi trebala biti neutralna i autonomna i kao takva bi bila najbolji jamac mira u području.

Krajem srpnja američki je veleposlanik Rankin o istim problemima na Brijunima razgovarao s Titom. Broz je naglasio kako su događanja u Libanonu i Iraku pokazala da tamošnje zemlje izlaze iz feudalnog uređenja. To je već veliki korak naprijed i nitko se ne treba bojati da se radi o nastupu komunizma.¹⁰⁶ Jedina je zadaća SAD-a brinuti se da se islamski pokret ne razbukta od Casablance do Kabula, ali da Washington isto tako treba priznati novi režim u Bagdadu. Rankin je naglasio da je jedina razlika između dviju zemalja u načinu postizavanja mira u arapskom svijetu.

Rankin je s Titom ponovo razgovarao u ožujku 1959., nakon povratka Broza s turneje po Indoneziji, Burmi, Cejlonu, Etiopiji, Sudanu, UAR-u i Grčkoj (od 2. prosinca 1958. do 4. ožujka 1959.). Broz mu je prenio Naserov stav kako egipatski cilj nije ujedinjene svih arapskih država, već samo njihova suradnja. Sirija se, otkad se povezala s Egiptom, osjeća daleko sigurnije.¹⁰⁷ Naserova je želja uspostaviti prisnije veze sa zapadnim zemljama, uključujući i Francusku i Ujedinjeno Kraljevstvo. Ostale afričke i azijske zemlje koje je Broz obišao također su sklone miroljubivoj, neovisnoj politici.

Duboku jugoslavensku upletenost u političke odnose sjevernoafričkih zemalja pokazuje i slučaj s trgovačkim brodom "Slovenija". Brod su zaustavile francuske vlasti i na njemu pronašle veliku količinu oružja. Jugoslaveni su isprva poricali da se radi o oružju za nomgerili u Alžiru, iako nisu skrivali da su Alžircima slali pomoć u hrani, lijekovima, medicinskom osoblju itd.¹⁰⁸ Odmah nakon što je Alžirski nacionalni oslobodilački front objavio osnivanje Privremene vlade, Jugoslavija ju je de facto priznala.¹⁰⁹ Radilo se, zapravo, o pitanju prestiža za Tita. Ben Bela, prvi alžirski predsjednik, od svih je europskih zemalja najprije posjetio Jugoslaviju.

Američka politika prema Jugoslaviji (1958.-1960.)

U izvješću Odbora za koordinaciju operacija prvi je puta nakon duže vremena istaknuto kako se nastojanja jugoslavenkih vlasti kojima žele utjecati na vođe zemalja sovjetskog la-

¹⁰⁵ FRUS/1958/Vol.X/dok.131/343-345.

¹⁰⁶ FRUS/1958/Vol.X/dok.132/346-349.

¹⁰⁷ FRUS/1959/Vol.X/dok.141/373.

¹⁰⁸ FRUS/1959/Vol.X/dok.139/369.

¹⁰⁹ Campbell, 85.

gera, mnogima u SAD-u mogu činiti preoštrima. Međutim, ukoliko je to jedino sredstvo utjecaja na razvoj u sovjetskom bloku, ne treba ih smatrati inkompatibilnima američkim interesima. Administracija i nadalje treba podržavati neovisnu politiku Beograda, uspostavljati izravne kontakte s visokim dužnosnicima u Beogradu i usmjeravati ih prema Zapadu, što češće posjećivati jadranske luka.¹¹⁰ Treba nastaviti s gospodarskom i tehničkom pomoći, poticati turističku razmjenu, Fordove i Fulbrightove programe razmjene znanstvenika, prodaji američkih knjiga i filmova, posjetima uglednih osoba iz različitih područja.¹¹¹

Washingtonu je bilo stalo do funkcioniranja tripartitnog Balkanskog tajništva, koje je stvoreno kao zamjena odumirućem Balkanskom paktu. Krajem 1958. novi je državni tajnik Christian Herter poslao pismo američkom veleposlanstvu u Turskoj, sugerirajući kako bi Zapadu bio poželjan službeni poziv Brozu da posjeti Ankaru početkom 1959.¹¹² SAD su se još uvijek nadale da je oživljavanje Balkanskog pakta moguće. Do poziva nije došlo, ali se u novome operativnom planu za Jugoslaviju od 24. lipnja 1960. i dalje spominje nastojanje na što boljim odnosima s Grcima i Turcima.¹¹³ U oba se dokumenta ponavlja nezadovoljstvo i otpor povezivanju izbjeglih jugoslavenskih državljana sa *Free Europe Committeeom* i *Assembly of Captive European Nations*.¹¹⁴

U svibnju 1959. Karl Rankin je izjavio da su odnosi između Beograda i Washingtona dobri. Sjedinjene su Države ipak započele s agresivnijim pristupom. U aneksu A Operativnog plana za Jugoslaviju izrađenog od Operations Coordinating Boarda u srpnju 1960., nabrajaju se prednosti koju su SAD imale pomagajući Jugoslaviju. Napose se naglašavaju promjene u gospodarstvu, gdje je zemlja učinila “značajan napredak”. Jugoslavija je sada zadovoljavala vlastite potrebe u žitu, industrijska proizvodnja i izvoz stalno su rasli. Prosječno je 12 000 ljudi mjesečno posjećivalo Informacijski centar SAD-a u Zagrebu, 10 000 onaj u Beogradu i 4 000 u Novom Sadu. Engleski ubrzano postaje “drugi jezik u Jugoslaviji”.¹¹⁵ Kulturne i intelektualne kontakte dviju zemalja treba i dalje poticati i tu Washington ne vidi velikih zapreka.

Prestankom izravne vojne pomoći i jugoslavenskim zahtjevima za zajmove, ne i pomoć, SAD su izgubile glavna oruđa utjecaja na režim u Beogradu. Prvi dugoročni cilj bila je i dalje potpuna preorijentacija jugoslavenskog režima Zapadu. Do toga treba doći bez drastičnih i radikalnih poteza koji bi mogli ugroziti Tita. Iako je bio vjerojatno jedini komunistički diktator kojega su tada SAD podržavale, Josip je Broz bio samo jedan od političara koji su uživale potporu Washingtona. Osim toga, bilo je znakova da režim odustaje od ranijih represivnih mjera.¹¹⁶

Jugoslavenska politika prema zemljama Trećeg svijeta SAD-u je bila korisna. Zorno je demonstrirala kako Sovjeti siromašnim zemljama ne pomažu iz pukog altruizma, već žele stvoriti gospodarsku i političku zavisnost. S druge strane, na jugoslavenskom su primjeru

¹¹⁰ FRUS/1959/Vol.X/dok.152/400.

Primjerice U.S.S. Des Moines, admiralski brod američke VI. flote boravio je u Splitu od 17.-20. listopada 1958. U Splitu je boravio i vice admiral George W. Anderson, zapovjednik VI. flote.

¹¹¹ FRUS/1959/Vol.X/dok.133/353-359.

¹¹² FRUS/1959/Vol.X/dok.140/370-371.

¹¹³ FRUS/1960/Vol.X/dok.158/422.

¹¹⁴ Committee of Captive European Nations osnovan je u rujnu 1954. Njegovi su članovi bili izbjegli političari iz sovjetskih satelitskih zemalja i Baltičkih država, koji su raspravljali o problemima vlastitih nacija i podržavali anti-komunistički otpor.

¹¹⁵ FRUS/1960/Vol.X/dok.158/426.

¹¹⁶ FRUS/1960/Vol.X/dok.152/401.

SAD pokazale kako u pomaganju nisu politički motivirane. Operations Coordinating Board na samom kraju prosinca 1959. jasno naglašava kako SAD nemaju ništa protiv aktivne vanjske politike Beograda u Africi i Aziji. Tamošnji su američki diplomati savjetovani da se prema jugoslavenskim kolegama ponašaju prijateljski i da “jasno čine razliku između njih i predstavnika sovjetskog bloka i da naglase kako Jugoslavija, kao neovisna zemlja, uživa potporu i poštovanje SAD-a”.¹¹⁷ Jugoslavija je ipak bila isuviše malena i slaba a da bi njezina komunistička promidžba nepovoljno usmjerila politiku azijskih i afričkih zemalja. U Latinskoj Americi, ipak, takva politika nije bila poželjna.

Američki su političari krajem 1950-ih sa zanimanjem slušali Titova promišljanja o različitim kriznim žarištima. U listopadu 1959. veleposlanik Chester Bowles, član House Committee on Foreign Affairs na Brijunima je raspravljao o razlikama između SSSR-a i NR Kine. Tito je, unatoč žestokim napadima Pekinga na njegov režim, smatrao da Kina treba postati članica UN-a i da SAD trebaju prestati s izolacijom Mao Zedonga. Baš kao i u slučaju partizanske borbe tijekom rata u Jugoslaviji, događaja u Alžiru, Iraku i Kubi, Washington je uvijek kasnio u procjenama.

Službeni Beograd smatra da se novi kubanski vođa Fidel Castro prvo treba dokazati kao državnik. Tamošnja naprasna eksproprijacija američke imovine i bliski odnosi Havane i Pekinga, Brozu se nisu sviđali.¹¹⁸

U srpnju 1960. Tito je o međunarodnim odnosima razgovarao s podtajnikom za vanjske poslove SAD-a Douglassom Dillonom. Tito je osuđivao kinesku politiku prema Nepal i Indiji, ali je istaknuo da je to dijelom posljedica međunarodne izolacije. Ono što Peking čini, uskoro bi mogao postati globalni problem, jer se radi o ogromnoj zemlji, čiji je cilj razvoj vlastitog nuklearnog arsenala. Iako je u razgovoru s Eisenhowerom Tito naglasio kako ga kineski komunisti mrze više no Eisenhowera¹¹⁹, Broz je o Kini razgovarao bez ogorčenosti.

Kriza u Kongu i Alžiru pokazali su kako se uloga UN-a treba povećati. Jugoslavija je tada djelovala koordinirano s diplomatima iz Indije, Indonezije, Gane, Gvineje, Etiopije i Egipta, vršeći pritisak na generalnog tajnika UN-a Daga Hammarskjolda, kako bi intervenirao u korist kongoanskog premijera Patrica Lumumbe. Za Lummumbino je ubojstvo Tito optužio i samog Hammarskjolda nazvavši ga jednim od “moralno odgovornih”.¹²⁰ U razgovoru s Georgom Kennanom u ljeto 1961. Tito je priznao da je prema Hammarskjoldu, koji je, naglasio je, uvijek bio na strani Belgijanaca, osjećao i osobnu antipatiju.¹²¹ Unatoč pro-afričkoj politici Tito je ipak smatrao da niti jedna od vladajućih ideologija nije primjenjiva u Africi, jer su “Kongo i slične zemlje bile vrlo zaostale i primitivne.”¹²²

S američkim se predsjednikom Eisenhowerom Broz konačno sastao prilikom 15. zasjedanja Generalne skupštine UN-a. Eisenhower je u Titu pronašao zahvalnog sugovornika i razmišljao je kako bi maršal profitirao od putovanja po SAD-u. Sastanak, prekidan glasnim anti-jugoslavenskim demonstratorima, trajao je dugo, a dva su vojskovođe razgovarala o ratu, aktualnim političkim prilikama i jugoslavenskoj politici aktivnog nesvrstavanja. Broz je nastojao dokazati predsjedniku SAD-a kako nije omiljen u Kini, ali da bi bilo logično priznati vladu koja upravlja sa 600 milijuna ljudi.¹²³

¹¹⁷ FRUS/1959/Vol.X/dok.158/419.

¹¹⁸ FRUS/1960/Vol.X/dok.161/433.

¹¹⁹ FRUS/1960/Vol.X/dok.170/459.

¹²⁰ Tu je optužbu Tito izrekao prilikom posjete Gani 1961., gdje se obratio zastupnicima ganskog parlamenta kao prvi strani državnik u povijesti. Rubinstein, 89-90.

¹²¹ FRUS/1961/Vol.XVI/dok.93/193.

¹²² FRUS/1961/Vol.XVI/dok.88/184.

¹²³ Eisenhower, 583-584.

Pripreme i održavanje summita nesvrstanih (1961.)

Za vrijeme 15. zasjedanja opće skupštine UN-a petorica su političara iz jedne europske, dvije afričke i azijske zemlje, Tito, Naser, Nkrumah, Sukarno i Nehru, kao predvodnici grupe zemalja koja se tek počinjala organizirati, bili na vrhuncu ugleda.

Početkom 1961. Tito je, kao prvi komunistički vođa u povijesti, planirao put u Ganu, Togo, Liberiju, Gvineju, Maroko i Tunis. Prije puta Broz se susreo s veleposlanikom Rankinom, koji je uskoro odlazio iz Beograda. Tito je priznao da su Jugoslaveni uvijek bili kritičniji prema Washingtonu, no Moskvi, ali i da će takva pristranost, koja je već manje naglašenja, daskora nestati. Razlike između Beograda i Washingtona bile su više praktične naravi, dok su prema Moskvi ideološke.¹²⁴

Tijekom boravka u Kairu 22. travnja 1961., potaknuti neuspjelim pokušajem svrgavanja Fidela Castra, Naser i Tito izdali su zajedničku rezoluciju i pozvali neangažirane zemlje na zajedničke konzultacije kako bi se učvrstio mir, očuvala neovisnost svih naroda i uklonila opasnost od intervencije u unutrašnje poslove drugih zemalja.¹²⁵ SAD je najviše zanimalo stav latinoameričkih zemalja prema dolazećoj konferenciji nesvrstanih. Za Brazil je tamošnji američki veleposlanik Cabbot rekao kako ne može biti nesvrstana zemlja. Brazilska odluka da ne sudjeluju kao promatrači na summitu Jugoslavenima je priopćena putem diplomatske misije u Washingtonu, što je Tito smatrao neobičnim.¹²⁶ Tito bi, pisalo je u izvješću novoga veleposlanika Kennana, bio nezadovoljan kada bi na predstojećem sastanku Latinsku Ameriku predstavljala tek radikalna Castrova Kuba.

Prvog rujna 1961. 25 državnika iz 11 afričkih, 11 azijskih, 2 europske i 1 latinoameričke zemlje, predstavnici 19 oslobodilačkih pokreta iz Afrike i 11 predstavnika radničkih organizacija okupili su se u Beogradu. Radilo se o vrlo raznolikom društvu. Nehru je poziv nevoljko prihvatio svega tri tjedna prije početka konferencije.¹²⁷ Amerikanci su željeli vidjeti koliko su sudionici skupa politički realni. Kennedy je općenito bio vrlo neentuzijastičan prema neutralnima¹²⁸, iako je ljubazno primio delegaciju koju su sudionici konferencije uputili u Washington i Moskvu.

Beogradska je konferencija u političkom smislu značila malo. Za odnose s Washingtonom najvažniji je bio Titov govor u kome se posve suglasio s ekstremistima (Naserom, Nkrumahom i Sukarnom), posve se stavivši na stranu Sovjeta. Od samoga se početka ustalilo pravilo oštih napada na Amerikance i mlake osude Sovjeta. Novoimenovanog veleposlanika Kennana ovo je i osobno duboko razočaralo.

Vrijeme Kennedyja i Kennana: nova donja točka u međusobnim odnosima (1961.-1963.)

Ponovnim ulaskom Demokrata u Bijelu kuću, promijenio se i američki veleposlanik u Beogradu. George F. Kennan prihvatio je imenovanje u Beogradu, iako se radilo o skromnoj službi.¹²⁹ Kennanu su dvije godine u Beogradu bile “jedno od najbogatijih, najugodni-

¹²⁴ Isto, 185.

¹²⁵ Rubinstein, 105.

¹²⁶ FRUS/1961/Vol.XVI/dok.92/201.

¹²⁷ Rubinstein, 105.

¹²⁸ Schlesinger, 478-481.

¹²⁹ Kennan, 267, 269. Od 1956. brojni su politički analitičari smatrali da će novi demokratski predsjednik za Državnog tajnika vrlo vjerojatno imenovati Georga Kennana. Kennanu je predsjednik Kennedy ponudio veleposlaničku službu u Poljskoj ili Jugoslaviji.

jih i najkorisnijih osobnih iskustava” koje je imao kao diplomat. Jugoslavenska je strana bila počašćena imenovanjem tako poznatog diplomata kao Kennan. Biti američki predstavnik u Beogradu tih godina bilo teže no ranije. Od trenutka kad je Kongres 1959. usvojio “Rezoluciju o zarobljenim narodima” svaka je Administracija bila obvezna sponzorirati “Tjedan zarobljenih naroda” i protestirati protiv režima u 22 države, uključujući i jugoslavenskog. Usporedo s tim, još je Eisenhowerova administracija nastojala spriječiti uključivanje Jugoslavije u *Free Europe Committee* i *Assembly of Captive European Nations*, akcije koje su se međusobno isključivale.

Titova vlada nije bila oduševljena izborom novog američkog predsjednika, katolika Johna F. Kennedyja. Katolička je crkva u SAD-u podupirala zahtjeve hrvatskih emigranata. George Kennan, novoimenovani veleposlanik SAD-a u Beogradu, smatrao je da je ta velika emigrantska skupina bila najbolje organizirana od svih južnoslavenskih političkih grupacija u Americi. Za razliku od Poljaka, govorio je Kennan, mnogi bi južnoslavenski emigranti bili najzadovoljniji kada bi došlo do otvorenog sukoba između SAD-a i Jugoslavije.¹³⁰ Suprotno tome, vođa jugoslavenskog izaslanstva na 17. zasjedanju Opće skupštine UN-a Vladimir Popović novom je državnom tajniku Deanu Rusku naglasio je kako je upravo “jedna velika hrvatska udruga” i “Slovenci, također” podržavaju dobre odnose, ali nisu dovoljno glasni.¹³¹

Međusobne su odnose s jugoslavenske strane posljednjih mjeseci Eisenhowerova mandata nadalje najviše kvarili Titovi javni istupi, poput govora u Subotici u proljeće 1960. Komentirajući incident s U-2 špijunskim zrakoplovom, koji je srušen iznad SSSR-a, što je Sovjetima poslužilo da ne dođu na Genevski summit, u Washingtonu je komentiran kao novo jugoslavensko naginjanje Istoku, dok su ga u Moskvi komentirali kao “izravno ili neizravno” pro-američki istup.¹³² Kalifornijske su vlasti 21. siječnja 1959. opet odbile zahtjev za izručenje ustaškog ministra unutrašnjih poslova Andrije Artukovića Jugoslaviji. Neki su jugoslavenski krugovi doista željeli tako riješiti jugoslavenski “slučaj Eichmann”, dok je Koča Popović to držao marginalnim pitanjem. George Kennan u svojim je “Memorarima” napisao kako sumnja da su Jugoslaveni doista zainteresirani za suđenje koje bi probudilo duhove prošlosti.¹³³

Artukovićeva je grupa bila jedina od najradikalnijih, a antikomunističku su retoriku sve češće prihvaćali i brojni kongresmeni. Biti oštar prema Jugoslaviji značilo je naglašavati anti-komunizam, što je nosilo glasove. Senator John G. Tower otkrio je “The Dallas Timesu” da se u Teksasu obučavaju jugoslavenski vojni zrakoplovci. Štoviše, Beograd je od SAD-a naručio i platio 130 zastarjelih mlaznih zrakoplova. Oni su isporučeni bez pripadajuće navigacijske elektronike, koja, iako plaćena, nikada nije stigla u Jugoslaviju.¹³⁴ Do kulminacije negativnog razvoja međusobnih odnosa došlo je 1962. Na prijedlog demokratskog kongresmena Wilbura D. Millsa iz Arkansasa, predsjedavajućeg *House Ways and Means Committee*, Jugoslaviji je uskraćen status najprivilegiranije nacije.¹³⁵ Senatski

¹³⁰ Kennan, 311.

¹³¹ FRUS/1962/Vol.XVI/dok.134/282.

¹³² FRUS/1960/Vol.X/dok.158/428.

¹³³ Kennan, 287. Artuković je konačno izručen i suđeno mu je u Zagrebu 1986.g.

¹³⁴ Isto, 290. Prekinuta je i razmjena znanstvenika s University of Texas, a program je preusmjeren na druga američka sveučilišta. FRUS/1962/Vol.XVI/dok.130/274-275.

¹³⁵ Većinu su parlamentarnih odbora nadzirali demokratski političari s juga SAD-a. Ways and Means Committee, koji je odlučivao o porezima, bio je školski primjer konzervativnog odbora u kojemu su dominirali političari iz ruralnih sredina. Hames/Rae, 97-98.

Odbor za vanjsku politiku prijedlog je odbacio, ali ga je potvrdio zajednički Committee for Reconciliation. Tako je Jugoslaviji (i Poljskoj) s 256 naprema 91 glas ukinut status kojega je uživala tijekom najgrublje staljinističke prakse, u vrijeme kada su Titovi vojnici rušili američke zrakoplove.

U 18 stranica dugom brzojavu veleposlanik Kennan analizirao je američku politiku prema Jugoslaviji od 1948. do 1961. Partizanski je pokret, držao je Kennan, bio jedini ozbiljni integrirajući element u zemlji. *“Bolna je činjenica da je u poslijeratnom razdoblju Titov režim bio Jugoslavija i da to još uvijek jest. (...) Tko god govori o svrgavanju aktualnog režima, u stvari zagovara razbijanje jugoslavenske države. Očigledna je zastrašujuća nestabilnost do koje bi takav razvoj doveo u balkanskim odnosima. Ništa nije manje izvjesno nego pretpostaviti da bi više fragmentiranih entiteta, od kojih nijedan nije spreman za neovisnost, a neki od njih čak niti potencijalno, mogao osigurati efektivnije suprotstavljanje sovjetskom komunizmu na balkanskom prostoru nego neobično čvrst i iskusen nacionalni režim koji upravlja s 20 milijuna ljudi u ovome području i nadzire jednu od dvije najveće kopnene vojne sile u ne-sovjetskom dijelu Europe.”*¹³⁶ Tito je prestar da bi mijenjao sebe i svoj svjetonazor. Grupa *“starijih dužnosnika koja ga podržava u takvoj anti-zapadnoj politici je sve uža i izoliranija”*, dok ukusi i interesi naroda sve više naginju zapadu. Samo godinu dana ranije (29. rujna 1961.) Kennan je obavijestio State Department kako mu se čini da je u posljednjih nekoliko mjeseci izvršena smjena zapadu sklonih kadrova u Saveznom tajništvu za vanjske poslove.¹³⁷

Početak 1960-ih u Jugoslaviji su se sukobljavale reformske i antireformske snage. Tito *“izgleda nije vođa čvrstorukaške centralističke”* struje, pisao je Kennan State Departmentu. Svejedno, kada bi drugi političari jače inzistirali na njegovom povlačenju, *“to bi moglo biti u našem interesu”*. Naglasak treba staviti na mlađe kadrove, one koji su još uvijek na sporednim položajima. Oni su, baš kao i većina građana, zainteresirani za održavanje dobrih veza sa Zapadom i realističniji pristup politici.¹³⁸ *“Mi smo, zapravo, blizu potpunom uspjehu osim u slučaju Tita i nekoliko njegovih suradnika; postoji razlog nadati se da će proći kratko vrijeme prije no što će Tito biti prisiljen, zbog godina i bolesti, odstupiti u korist mlađih...”*¹³⁹ Iako je Kennan krivo procijenio zdravstveno stanje Josipa Broza, bio je u pravu glede mlađih kadrova. Jedno pitanje i dalje bez odgovora. Broz je bio glavna prepreka brzom demokratizaciji, koliko bi reformi uopće započelo bez njegove potpore?

Odmah po završetku konferencije nesvrstanih zemalja u Beogradu Kennan je savjetovao američku vladu da prekine tehničku pomoć Jugoslaviji. Sjedinjene Države moraju pokazati nezadovoljstvo jugoslavenskom politikom i pokazati Titu kako zapadna pomoć nije Bogom dana. Memorandum koji su Amerikanci u rujnu 1961. uputili u Beograd doživljen je iznimno uvredljivim. Američki je tisak postajao sve više protu-jugoslavenski.

Na Kennanovo iznenađenje, pomoćnik državnog tajnika za europske poslove Foy D. Kohler u svom je pismu veleposlanstvu u Jugoslaviji naglasio da sadašnja politika SAD-a ne traži reviziju. Glavni dugoročni ciljevi i dalje su neugroženi: Jugoslavija je neovisna, utječe na komunistički dio svijeta, unutrašnjopolitički razvoj ima pozitivan smjer.¹⁴⁰

U dugom odgovoru Kohleru, Kennan je naglasio kako su njegovi i pokušaji Administracije da se jugoslavenski stav promijeni, propali. Jugoslaveni su već izgradili *“čvrstu i*

¹³⁶ FRUS/1963/Vol.XVI/dok.140/294-295.

¹³⁷ FRUS/1961/Vol.XVI/dok.100/210.

¹³⁸ FRUS/1961/Vol.XVI/dok.100/210.

¹³⁹ FRUS/1963/Vol.XVI/dok.150/329.

¹⁴⁰ FRUS/1961/Vol.XVI/dok.102/213.

sigurnu osnovicu neovisnosti i ne trebaju ni vanjsku inspiraciju niti stranu pomoć da bi je zadržali."¹⁴¹ Tito se nikada neće vratiti u Lager, jer bi to uništilo njegov ugled i ne bi bilo prihaceno od javnosti. Kennan drži da američka pomoć nije ključna za razvoj jugoslaven-skog društva. Oni, konačno, bilo koji oblik zapadne pomoći doživljavaju više kao poniženje. To što je Jugoslavija marksistička zemlja izvan sovjetskog bloka "nije primarno proizvod naše pomoći". Koristi za SAD su minimalne. Tito je na međunarodnom planu Sovjete podupirao u svakoj važnoj točki. Bezuvjetna je pomoć samo stimulirala ideološke eksperimente i uplitanje u različite projekte u Africi "koji bez sumnje doprinose Titovom prestižu, ali koji sigurno neće biti odgovori na jugoslavenske dugoročne probleme u međunarodnoj trgovini i financijama."¹⁴² Kennan je predlagao ukidanje tehničke pomoći, programe privatnih agencija itd., ali bez naglih prekida. Zanimljivo je ova izvješća uspo-rediti s Kennanovim "Memoarima", koja mogu navesti na posve drugačiji zaključak.

U novom je pismu Kennanu Foy Kohler još jednom istaknuo da je politika State Depart-menta prema Jugoslaviji u osnovi dobra i uspješna i da takva treba ostati. Titove izjave mogu smetati, postoje usponi i padovi, ali se Jugoslavija iznutra liberalizira. Stav se jugo-slavenskih vlasti prema Zapadu nije promijenio. Tito, napisao je Kohler, nije Jugoslavija. "Postoje različite Jugoslavije; one se mijenjaju i ja sam uvjeren da će se promjene nastaviti."¹⁴³ U UN-u je Beograd povezaniji s Indijom, Egiptom i Indonezijom, no s SSSR-om. "Ponekad nam, zapravo, Indija uzrokuje više problema."¹⁴⁴ Ako su jugoslavenski poduh-vati u Aziji i Africi isuviše ambiciozni, oni su dijelom motivirani i potragom za novim tržištima.

State Department svoju politiku nije mijenjao. David Klein, član NSC-a 17. je travnja 1962. pripremio memorandum savjetniku za nacionalnu sigurnost Budyju. "Kennan očigledno ima osobni problem s Titom, koji je vjerojatno povezan s Beogradskom konfe-rencijom i čini se da to obilježava većinu njegovih zaključaka. Veleposlanik smatra da će naši odnosi s Jugoslavijom biti loši tako dugo dok je na sceni Tito. (...) ne postoje dokazi koji bi poduprli pogled da će naši problemi s komunističkom Jugoslavijom biti riješeni s Titovim odlaskom. Mi možemo podnositi ovakvu situaciju. (...) Moje je viđenje da je najo-pasniji element Kennanove poruke to što se čini kako on oprezno gradi slučaj za temeljitu reviziju naše politike prema Jugoslaviji"¹⁴⁵

Kriza u američko-jugoslavenskim odnosima započela je u lipnju 1962. Kongres je zau-zimao stav suprotan Administraciji i Kennanu, koji postaje manje strog i štedljiv prema Beogradu. Niti njegovo osobno lobiranje u Washingtonu nije uspjelo spriječiti donošenje rezolucije kojom je Jugoslaviji ukinut status najpovlaštenije nacije. U isto vrijeme kada je dokument usvojen, u posjeti je Beogradu boravio sovjetski lider Leonid Brežnjev. Jakša Petrić, predstojnik američkog deska u SSIP-u, je veleposlaniku Kennanu izrazio jugosla-vensko razočarenje: "Da li nas želite gurnuti u Lager?", bilo je retoričko pitanje koje je Pe-trić postavio nekoliko puta tijekom razgovora.¹⁴⁶ Beograd je bio uvrijeđen činjenicom da je u zakonu Jugoslavija povezana s Poljskom, što je pokazivalo temeljno nerazumijevanje. Kennan, koji je svoju ostavku ponudio 5. listopada 1962., opisujući trenutnu politiku pre-ma Jugoslaviji kao "kontradiktornu, neproduktivnu i nezadovoljavajuću"¹⁴⁷ Sada se Ken-

¹⁴¹ FRUS/1961/Vol.XVI/dok.106/224.

¹⁴² Isto, 228.

¹⁴³ FRUS/1961/Vol.XVI/dok.113/244.

¹⁴⁴ Isto, 245.

¹⁴⁵ FRUS/1962/Vol.XVI/dok.122/261.

¹⁴⁶ FRUS/1962/Vol.XVI/dok.136/285.

¹⁴⁷ FRUS/1962/Vol.XVI/dok.135,140/284,304.

nan zalagao za fleksibilnost i povratak osnovim zadaćama definiranim još u vrijeme Trumana. Radilo se o sukobu izvršne i zakonodavne vlasti, koja je u SAD-u česta, iako se Kennedy osobno nije previše založio za to da zakon ne bude prihvaćen.¹⁴⁸

U isto vrijeme, Tito nije pomagao. On se na neko vrijeme čak prestao upotrebljavati pridjev nesvrstana kada je govorio o Jugoslaviji. Obavještajci State Departmenta nisu bili posebno zabrinuti. Ideološki sukob s Moskvom još nije izglađen, a Beograd je ostao na politici nesvrstavanja. U svibnju 1963. Dean Rusk je posjetio Jugoslaviju *“iz razloga meni ne manje nejasnih no što je bio posjet Titu da posjeti SAD”*, vjerojatno je to bila njegova ideja, pisao je Kennan.¹⁴⁹ Možda je Administracija na taj način željela pokazati da postoje razlike između različitih struktura vlasti u Washingtonu. Veleposlanik Kennan, uvjeren da više ne može utjecati na kreiranje politike, ipak je odstupio s dužnosti i napustio Jugoslaviju u srpnju 1963.

Tito-komunist trebao je zaštitu Moskve, dok je Tito-državnik naglašavao nesvrstavanje i prijateljske odnose sa Zapadom.

Razgovori Tito-Kennedy (1963.)

Tito je na južnom travnjaku Bijele kuće dočekan uz sve vojne počasti 17. listopada 1963. Tijekom dobrodošlice predsjednik je Kennedy naglasio kako međusobno razumijevanje temeljnih političkih načela zemalja s različitim političkim uređenjem i poviješću treba biti zajednički cilj. Jugoslavenska je delegacija bila smještena u Williamsburgu, jer ju američka vlada, smatrao je Kennan, *“nije bila voljna zaštititi od nasilnih demonstracija, uvreda i moguće, i nečeg goreg u Washingtonu.”* Još je lošiji bio tretman u New Yorku. U hotelu Waldorf-Astoria na Park Avenue, demonstranti su nosili transparente s natpisima *“crvena svinjo”* i *“ubojico”*, dok ih je policija uglavnom nezainteresirano promatrala. Konzervativni je senator iz Arizone Barry Goldwater, kritizirajući činjenicu što je u isto vrijeme kada i Tito u njujorškom hotelu odsjedala i Madame Nhu, saveznica iz Vijetnama, to nazvao pljuskom odanom prijatelju. U New Yorku na Broza je pokušao atentat, pa je Kennedy naložio Adlaiu Stevensonu, veleposlaniku pri UN-u i šefu protokola Bijele kuće Dukeu, da se jugoslavenskom šefu države osobno ispričaju.¹⁵⁰

Fotografi u Ovalnom uredu predsjednika su Kennedyja snimali isključivo s leđa. Nije bilo javnog rukovanja. Tita je posebno vrijeđala činjenica da su protiv posjete demonstrirali ljudi odjeveni u nacističke odore. Jedino je dan proveden na Princetonu bio ugodan. Trebalo je proći gotovo deset godina, sve do 1971., da Broz dobije puni i pristojni tretman prilikom posjete Washingtonu.

Kennedy je ipak ostavio dobar dojam na maršala Tita. Američkoj su strani posebno zanimljivi bili razgovori koje je Broz vodio u Latinskoj Americi (Brazil, Čile, Bolivija, Peru, Meksiko). Tito je kao nepovoljnu činjenicu istaknuo jačanje grupa pod kineskim utjecajem unutar lijevih političkih stranaka.

U listopadu 1963., iza atentata u Dallasu, Tito je bio toliko dirnut da nije mogao govoriti. Telefonski je nazvao američkog šefa misije, pročitao izjavu na državnom radiju i osobno se upisao u knjigu žalosti u zgradi veleposlanstva. Nacionalna je zastava bila izvješena na pola koplja, a školama je održan sat posvećen predsjedniku Kennedyju.¹⁵¹

¹⁴⁸ Reeves, 632.

¹⁴⁹ Kennan, 313.

¹⁵⁰ Reeves, 633.

¹⁵¹ Schlesinger, 938.

U isto vrijeme kada su diplomatski odnosi s prvom kapitalističkom zemljom svijeta dosegli najnižu točku, Jugoslavija je donijela novi ustav i započela s najliberalnijim gospodarskim reformama ikada pokrenutim u nekoj komunističkoj zemlji. Titova je Federacija ostala neutralna, iako uglavnom na sovjetskoj strani, ali ipak izvan oba bloka.

Zaključak

Tijekom razdoblja od 1955. do 1963. obrađenog u ovome članku odnosi između Jugoslavije i Sjedinjenih Država u dva su navrata došli u krizu. Prvi puta 1957. g., kada je prekinuta vojna pomoć. Drugi je označilo bio ukidanje statusa najprivilegirane nacije za Jugoslaviju 1962. Kvarenje odnosa sa SAD-om odgovara zatopljenju odnosa sa SSSR-om. Međutim, ne radi se ipak o uzročno povezanim događajima, baš kao što ni unutrašnja politika beogradskoga režima ne korespondira u potpunosti s vanjskopolitičkim odnosima. Tvrdnje onih znanstvenika koji smatraju da je jugoslavenski komunizam bio liberalniji za vrijeme zahlađenih odnosa sa Moskvom, tek su dijelom točne. Drugi prekid odnosa Beograda i Moskve 1957. izazvala je jugoslavenska strana, u vrijeme dobrih odnosa sa Sovjetima. Isto tako, novi, liberalni, Ustav iz 1963. donešen je u vrijeme zahlađenja odnosa sa Amerikancima i popravljanja sa Sovjetskim Savezom.

Sjedinjene su Države spremno podržavale prvu zemlju koja je zorno pokazala da je lažan mit o nepogrešivosti Moskve. Imajući na umu važnost nacionalnih osjećaja u istočnom dijelu Europe i tradicionalno anti-rusko raspoloženje, uspješna i brzo napredujuća Jugoslavija predstavljala je stalni izvor nemira za Kremlj. Strateški povoljan položaj Jugoslavije i velika vojna sila, bila je dovoljna za Washington da “Tita odriži na površini”. Usporedno s tim išla su nastojanja da se Brozov režim liberalizira, ali ne i ugrozi, a Jugoslavija čvršće poveže sa Zapadom. Put do toga bila je izdašna gospodarska i vojna pomoć, kulturna i intelektualna razmjena. Prosječnom je Amerikancu ostalo nejasno kolika je stvarna razlika između Moskve i Beograda. Zato je za vrijeme Kennedyja i došlo do promjene politike prema Jugoslaviji.

Izvori

1. FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, Central and Southeastern Europe, 1955 - 1957, Department of State Publication, Office of the Historian, U.S. Government Printing Office, Washington DC 1992.
2. FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, 1958 - 1960, Department of State Publication, Office of the Historian, U.S. Government Printing Office, Washington DC 1993.
3. FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, 1961 - 1963, Department of State Publication, Office of the Historian, U.S. Government Printing Office, Washington DC 1994.
4. PUBLIC PAPERS OF THE PRESIDENTS OF THE UNITED STATES, JOHN F. KENNEDY, January 1 to November 22, 1963, Washington DC 1964.
5. PROGRAM SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE 1958, “Kultura”, Beograd 1957.

¹⁵² FRUS/1962/Vol.XVI/doc.142/312.

Literatura

1. John C. Campbell, *Tito's Separate Road - America and Yugoslavia in World Politics*, Council on Foreign Relations, New York 1967.
2. Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, "Princeton University Press", New Jersey, 1970.
3. Stephen Clissold (ed.), *Yugoslavia and the Soviet Union 1939-1973, A Documentary Survey*, The Royal Institut of International Affairs, Oxford University Press, 1975.
4. Wayne S. Vucinich, *Contemporary Yugoslavia, 20 Years of Socialist Experiment*, "University of California Press", 1969.
5. Darko Bekic, *Jugoslavija u hladnom ratu*, "Globus", Zagreb 1988.
6. John R. Lampe, *Yugoslavia as History, Twice there was a country*, USA 1995.
7. Phyllis Auty, *Tito - A Biography*, "Pelican Book", 1974.
8. Christopher Prout, *Market Socialism in Yugoslavia*, "Oxford University Press", 1985.
9. Fred Singleton, *Twentieth-Century Yugoslavia*, "The Macmillan Press", 1976.
10. Marko Milivojevic, John B. Allcock, Pierre Maurer (ed.), *Yugoslavia's Security Dilemmas*, "St. Martin Press", 1988.
11. H. W. Brands, *The Specter of Neutralism, The United States and The Emergence of the Third World, 1947 - 1960*, "Columbia University Press", 1989.
12. I. W. Burton (ed.), *Nonalignment*, "Andre Deutsch", 1966.
13. Stephen E. Ambrose, *Rise to Globalism, American Foreign Policy since 1938*, "Penguin" New York 1993.
14. Thomas G. Paterson/Dennis Merrill (ed.), *Major Problems in American Foreign Relations, volume II (since 1914)*, USA 1995.
15. Abbott Gleason, *Totalitarianism - the Inner History of the Cold War*, USA 1995.
16. Leslie Woodcock Tentler, *Seasons of Grace, A History of the Catholic Archdiocese of Detroit*, Detroit 1990.
17. Frank J. Merli/ Theodore A. Wilson (ed.), *Makers of American Diplomacy, From Theodore Roosevelt to Henry Kissinger*, "Scribner's", New York, 1974.
18. William Appleman Williams, *From Colony to Empire, Essays in the History of American Foreign Relations*, USA 1972.
19. Barry Rubin, *Secrets of State, The State Department and the Struggle Over U.S. Foreign Policy*, USA 1990.
20. George Brown Tindall/David E. Shi, *America, A Narrative History*, USA 1995.
21. Bruce Kuklick, *The Good Ruler, From Herbert Hoover to Richard Nixon*, "Rutgers University Press", 1988.
22. David Mayers, *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy*, "Oxford University Press", 1988.
23. Elmo Richardson, *The Presidency of Dwight D. Eisenhower*, "The Regents Press of Kansas", 1979.
24. Thomas G. Paterson, *Meeting the Communist Threat, Truman to Reagan*, "Oxford University Press", 1988.
25. Arthur M. Schlesinger, Jr., *A Thousand Days, John F. Kennedy in the White House*, "A Fawcett Crest Book", 1965.
26. Blanche Wiesen Cook, *The Declassified Eisenhower, A Divided Legacy*, "Garden City", New York, 1981.
27. Robert D. Marcus/David Burner, *America Since 1945*, "St. Martin Press", NYC, 1977.
28. Cecil V. Crabb, Jr./Kevin V. Mulcahy, *Presidents and Foreign Policy Making, From FDR to Reagan*, "Louisiana State University Press", 1986.
29. Allen F. Davis/Harold D. Woodman, *Conflict and Consensus in Modern American History*, "D.C. Heath and Company", 1988.
30. Thomas J. Schoenbaum, *Waging Peace and War*, "Simon and Schuster", 1988.
31. Henry Kissinger, *Diplomacy*, "Touchstone", 1993.
32. William H. Chafe, *The Unfinished Journey, America Since World War II*, "Oxford University Press" 1995.
33. Robert James Maddox (ed.), *American History, volume II*, 1993.
34. Tim Hames/Nicol Rae, *Governing America*, "Manchester University Press", 1996.
35. George F. Kennan, *Memoirs 1950-1963, volume II*, "An Atlantic Monthly Press Book", Boston, 1967-72.
36. Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace 1956-1961*, Doubleday and Company, Garden City, New York 1965.
37. Richard Reeves, *President Kennedy, Profile of Power*, A Touchstone Book, 1993.
38. Hollis W. Barber and the Research Staff of the Council on Foreign Relations, *The United States in World Affairs*, New York City; godine 1955.-1963.
39. NATIONAL CATHOLIC ALMANAC; edited by: Rev; Felician A. Foy O.F.M., "St. Anthony's Guild", Paterson New Jersey; godine 1955.-1962.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJESTINST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI 31

ZAGREB 1998.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Matićka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik

Kompjutorski slog i prijelom

DENONA d.o.o., Garićgradska 6, Zagreb

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u travnju 1999. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 31

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1998.

– 340 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X